

France Koblar

L JUBLJANSKA DIJAŠKA »ZADRUGA«

III

Se nepopolnejši kakor organizacijski je literarni del »zadružnega« arhiva. Največ se je ohranilo slovstvenih predavanj, tudi nekaj kritik in priložnostnih govorov, nimamo pa nobenega političnega in narodno-gospodarskega predavanja, čeprav so govore in razgovore pozneje celo stenografirali.¹ Pogrešano gradivo si vsaj deloma lahko obnovimo. O političnih predavanjih govore precej obsežno sejni zapisniki, ki omenjajo tudi kritiko in pripombe posameznih članov, vsaj nekaj slovstvenih predavanj pa je prišlo v tedanje revije in časopise.

Ob tem gradivu se nam odkriva duševno obzorje mladega rodu, ob njem nam je mogoče poiskati tudi osnovne črte njegovega kulturnega nazora.

Če pregledujemo prozo, nam je takoj jasno, da je bila ta stran »zadružnega« prizadevanja najšibkejša, čeprav po obsegu ni bila na zadnjem mestu. Kar so brali Iv. Baloh, Iv. Štefe, A. Dermota, A. Zevnik, Iv. Lovrenčič in tisti, ki v slovstvu niso pustili posebnega sledu, je bilo vse le posnemanje, brez kali za prihodnost. Nad povprečno podlistkarstvo se ti pisatelji niso dvignili, kaj še, da bi bili s kako idejo segli čez domačo utesnjenost. Najrajši so pisali na pol realistične slike iz kmečkega življenja in prikazovali ljudske značaje po Tavčarjevih in Kersnikovih zgledih. Taka sta predvsem Lovrenčičev Stari Polhovec (R 1894) in Čadežev Pijanec (prav tam). Tudi basni A. Zevnika so se rodile iz starega šolskega duha; A. Dermota nima domišljije in je brez moči za plastično preobrazbo, zato prosto presaja nepredelane modele svojega domačega okoliša in jih skuša poživiti z osebno ironijo. Taka je celo njegova poznejša slika s počitnic Kralj & comp. (E 1898, št. 212—220). Zdi se, da so ti dijaški pripovedniki imeli pred očmi uporabnostni namen. Pisali so v poljudno politični tednik Rodoljub, v otroško vzgojni Vrtec in Angelček, nazadnje v politične dnevnike. Tako sta posebno Baloh in Štefe l. 1892—93 obilno zalagala Rodoljub,

¹ Na seji 16. jan. 1896 so na Lovrenčičev predlog naprosili Janka Novaka, »naj se zopet seznanijo s slov. tesnopisom, s pomočjo katerega bi bilo možno dobesedno ohraniti govore« (tajniška knjiga, str. 45). V poročilu o političnem govoru Iv. Štefeta 14. marca 1896 navaja zapisnik, da je govor dobesedno ohranil društveni stenograf Novak (prav tam, str. 59).

večina pesnikov in prozaikov se je od l. 1894 oprijela Vrta,² le redki, predvsem Cankar, so se že v začetku povzpeli do literarnih časopisov.

Nova je bila proza Iv. Cankarja, predvsem »Morala«, ki jo je bral 17. jan. 1894 in je še tisto leto izšla v Ljub. Zvonu (Zbr. sp. II, 11—17). Cankar v Zadruzi navadno ni nastopal s prozo, ampak s pesmimi, vendar seznam predavanj omenja konec II. posl. leta črtico Pisar, v III. posl. letu pa črtico Ledeni ljudje. Zadnje črtice ne poznamo; morda je bil Dobrotnik (S 1893, Zbr. sp. II, 7—10), Pisar pa je gotovo Slavnostni govor (S 1896, Zbr. sp. II, 36—47), ker se oba naslova popolnoma ujemata z motiviko in idejnim poudarkom črtice. V Morali in Pisarju imamo že dva značilna zgleda poznejše Cankarjeve umetnosti: prvi spis je satirična kulturna alegorija, drugi je bridkosmešen življenjepis idealista, ki zaradi svoje slabosti in družbene trdote tragično konča.

V Morali išče pesnik Slavoljub Milkovič »izvirne, duhovite morale«, ker njegova domišljija ne najde več novih snovi. Od iskanja in žalosti zboli. V bolnih sanjah se mu razodene: Morala je zakrinkana starikava ženska; toliko časa je služila pesnikom, da je izgubila vso lepoto, le starega filozofa in mlade sodobne pesnike bi še lahko preslepila. Ko se Milkovič prebudi iz sanj, zažge svoje pesmi, ki še niso ugledale belega dne, ničesar več ne vemo o njegovem življenju.

V tem spisu ni nov samo način prikazovanja, njegova simbolno parabolična zgodba, niso novi samo groteskni prizori, ki nakazujejo sanjske blodnje, nov je predvsem posmehljivi pogum, s katerim se je pisatelj lotil svetega pesniškega opravila, odkril njegovo sodobno zgrešenost in udaril po nji, obenem pa udaril po javnem življenju in njegovih predstavnikih. O morali ne ve nič priložnostni dopisnik Peresar, ne pozna je vaški župnik in ne državni poslanec Besednik. Dopisnik še nikoli ni videl Morale, za župnika je vsa morala razodeta v krščanskem nauku in narodni voditelj ne pozna drugega kot razvoj svetovne politike. Ta parabola o morali v umetnostnem in javnem življenju, vprašanje žive stvaritelnosti, npravne zvestobe in morale v javnem življenju postane osrednja Cankarjeva naloga. Satirična parabola se poslej ponavlja v različnih variacijah. Kadar koli govori Cankar o svoji ali tudi umetnosti, vselej seže po paraboličnih prispodobah. Že tukaj satirična parabola ne pomeni nič manj kot popoln obračun s tedanjim slovstvom, ki se je v formalizmu postaralo ter se brez svoje ideje, odtrgano od resničnega življenja, lovi za starikavim idealom. Zdi se celo, da Cankar v mladih poetih, ki spremljajo Milkoviča in se podé za Moralo, prikazuje svoje tovariše »zadružane« in jim dopeduje, da je njihovo početje zaostalo, prazno, brez bodočnosti.

Tudi v Slavnostnem govoru je upodobil prebujenje. Pisar Ivan Prosen se prebudi iz svojih čitalniških sanj in deklamacij. Na slav-

² Od l. 1894 nastopata v Vrta in Angelčku Derganc (Gregor Gornik, Stanko pl. Orlovič) in Zevnik (Rastislav Posavec), za njima so v naslednjih letih prišli Lovrenčič (Iv. Rekar), Kette, Peterlin, Marn, Murn.

nostni večer, ko bi moral on govoriti, spozna, česar doslej ni vedel: za gospodo in bogate je prenizek, premalo imeniten, ne marajo ga več, ker je pisar. V dno duše ranjen se preseli v Ljubljano, hira in umre. Pisatelj sicer z ironijo odkriva preživelo društveno navdušenje in domoljubje, toda v okoliščinah, kako družba človeku prizadene krivico, začutimo nov etos drobnih, a globokih računov, ki se vtihotapijo v človeka in glojejo v njem do smrti. Ta gogoljevska slika začenja tiste Cankarjeve zgodbe, v katerih upodablja na čitalniškem ozadju tedanjo družbo in v nji žalostno hiranje mladih in starih idealistov. Preperela salonska suknja, ki jo pisar Prosen pripravlja za slavnost, je simbol starega življenja. Še je tu, še bi ga radi ohranili na prejšnjem mestu, a ljudje se s stvarmi vred morajo umakniti. Taki ljudje in take suknje odhajajo v kot, ali tisto, kar jih preganja, je sila, srčna brezobzirnost, koristoljubje in gospodarsko nasilje, ki se začenja lepšati s krinko narodnjaštva.

Oba zgleda zgodnje Cankarjeve proze sta v snovi in obliki napoved novega pripovedništva. Prihaja čas družbene kritike, namesto ostarele morale bo govoril etos, namesto debelih realističnih dogodkov bodo stopile na videz neznatne zgodbe o trpečih, v svoj lepši svet ujetih ljudi, in namesto presenetljivih slučajnosti bo zagospodovala psihologija. Čeprav smo omenili Gogoljevo ime, bi težko govorili o neposrednih vplivih. Mlademu Cankarju se je ta snov in vsebina rodila iz spoznanja domačega življenja, iz osebne prizadetosti in iz težko prikrivanega sovraštva do tedanjega kulturnega in družbenega stanja. Ironija, ki skuša zmagati nad trpkostjo, je orožje v družbi preziranega, nepriznanega, vase verujočega maščevalca.

Drugih značilnih pripovednih spisov ne najdemo v »zadružnih«
zapisnikih. Le še majhen rokopis brez naslova in začetka nas zanima, nekaj načrt za novelo. Pisatelj pripoveduje preprost нравstven dogodek: mlad hranilniški uradnik zbega lepo delavčevo ženo, uniči oba zakonska in sebe. Osrednji del zgodbe prepričevalno prikazuje, kako žena visi med dolžnostjo in nečimrnostjo, kako mož odločno brani svojo čast, kako v uradniku končno zmaga ljubezenska strast, da zastrupi delavca. V epilogu beremo, da je žena kmalu nato umrla, uradnik zblaznel, mala Ančika, delavska sirota, pa dorašča pri bogati ženski v lepo dekle. Zgodba se bo najbrž s podobno vsebino ponovila v naslednjem rodu.

Delce je sicer okorno, vendar kaže svež pogled v življenje in skuša zadeti naturalistično neposrednost. Iz naslovov predavanj se da ugotoviti, da je ta zgodba Španska muha, ki jo je 26. nov. 1893 bral Maks Pirnat in da je bila začetek cikla »Slike iz Florjanskih ulic«. Pisatelj svojega načrta ni nadaljeval.

Več uspehov in napredka je Zadruga dosegla v pesmi. Nekateri njeni člani so bili že v začetku sotrudniki Vesne, tako Čadež, Derganc (Sava, Hotimir), Maister (Vuk Savič); drugi kakor Peterlin (Vitalis), Baloh (I. B. Tihomil), Škrjanec (Mrakov) so pristopili k listu šele kot

»zadružani«; končno sta se Vesni približala tudi Cankar in Dermota (gl. Vesna 1894, str. 94), vendar ni izšel noben njunih spisov, ker je list prenehal. Posamezniki, kakor Peterlin (Batog), Škrjanec (J. Š.), zlasti pa Cankar (Trošan) so pristopili k Lj. Zvonu; Župančič (Gojko) je že od l. 1894 sodeloval pri Domu in svetu, še preden je bil sprejet v »Zadružno«, prav tako v Zgod. Danici, Vrteu in Angelčku (Beli Kranjec, Smiljan Smiljanič). »Zadružni« pesniki so že zgodaj k slovenski liriki prispevali znaten delež, dasi ta pesem ni bila nova ne po vsebini in ne po obliki.

Dva vzora sta v začetku dajala zadružni liriki in epiki smer: Aškerc in Heine. Aškerc je bil takrat na vrhu svoje ustvarjalne moči in je pomenil največjo slovensko revolucionarno dejavnost — Heine pa je veljal za posmehljivca in razbrdanega erotika in je bil že izza Stritarjeve sodbe razglašen za nevzgojenega pesnika,³ v očeh šolskih vzgojiteljev pa je bil naravnost pohujšljiv. Ta dvojni vpliv se pozna na splošno, nekje bolj, drugod manj, toda, kakor bomo videli, le do tiste meje, ki jo je postavila socialna opredelitev Zadruga.

Skromna, toda čista je bila lirika izrednega člana Maksa Čadeža. Njegove pesmi v Vesni in Ljub. Zvonu (1893, 32) kažejo obzorje Stritarjevih in Gregorčičevih epigonov, ki so končno našli svojo obliko v majhnih dvo ali trokitičnih lirsko-epskih pesmicah, priostrenih v čustveni ali miselni kontrast. Pesem Ob grobu prijatelja Fr. Ramovša (Vesna 1892, 114) ima distih in elegično vsebino po Stritarju; že v naslednjih pesmih čutimo, kako se iz gregorčičevske vaške idilike oglašča Aškerčevo vroče življenje in trpko miselno apostrofiranje. Tak je Ples (Vesna 1893, 37); v eni sami kritici razgrne pesnik podobo bogate družbe in v naslednji ji zoperstavi čustveno misel:

Hej, glasno vam strune milobne doné,	Zde svišli se biseri meni solzé,
Hej, sučejo brdki se pari!	Deroče po lici prosjaka;
Kameni premnogi se dragi blesté,	Oj mnogo utešil bi, mnogo gorjé
Utrinjajo v lučij se žari! —	Blišč kamenov mrtvih veljaka.

Čadež se ni mogel razviti, prezgodaj je umrl. Mladi pesnik je spoznal, da je tudi njemu namenjena tista usoda kot mnogim tedanjim dijaškim tovarišem, o katerih je poročala Vesna — prezgodnji grob.^{3a} Ko v duhu gleda svoj pokop, potolaži žalujoče, da si sam želi miru.

Zvonovi tožno donijo —	Pač tukaj joka ni treba,
Trenotek... Pogreb je končan	Sam želel je groba pokoj,
Na rakev grude bobnijo,	Sam želel si je pogreba,
Jok širi povsod se glasan,	Naj mir zadobi pod zemljoj.

³ Prim.: Gospod Mirodolski, Zbr. sp. II, 298.

^{3a} V samem letu 1892 je umrlo 9 visokošolcev, abiturientov in višjegimnazijcev; visokošolci večinoma za posledicami vojaške službe in za jetikoden si je v dušni potrnosti sam končal življenje. (Prim. Vesna I, str. 81, 126, 131, 151, 165.)

Pesem je izšla po njegovi smrti (Vesna 1894, 25); v pismu sestre Jelice (ohranjeno v »zadružnem« arhivu) beremo o njegovem trpljenju in možati vdanosti, zato je ta pesem skoraj gotovo osebna. Če pa meri na pogreb njegovega očeta, ki je umrl malo prej (13. maja 1893, prim. SN, št. 110), se moramo čuditi, s kakšno močjo je mladi pesnik označil ta splošni, ali vendarle velik dogodek svojega življenja. Čadež je bil pristen pesnik, ritem in melodika mu tečeta neprisiljeno, ker prihajata neposredno iz čustva. Ne sega po velikih zgledih, poje to, kar je res doživel. S preprosto plastiko izoblikuje dogodek ali podobo in prav tako skladno ga zaključuje s protipodobo ali z zaostreno mislijo. Že njegova zgodnja pesem Sen (Vesna 1892, 159) kaže njegovo tipično obliko: Zvonovi pojo, pesnik gre proti domači vasi, ves srečen stopa čez prag rojstne hiše — tu se prebudi; pojo mu tuji zvonovi:

Oj bile so le sanje,
Bil doma je spomin!

Večje obzorje, pa manj neposrednega izraza kažejo pesmi Franca Derganca. V Zadrugi je bil Derganc malo časa, ohranilo se je najbrž vse, kar je bral, to je 19 pesmi, lirske pa tudi pripovedne vrste. Poleg refleksij na ginočo mladost in poleg nezrelih ljubezenskih bolečin, ki jim pesnik skuša dati nekoliko ironije, beremo romanco o beraču, ki se je zaljubil v kraljično in od ljubezni umrl, o smrti sirote na materinem grobu, zgodbo o kresnici, ki se je dvignila proti nebu, da bi sijala kot zvezda, pa je ostala sredi svoje poti:

Z neba umakne zvezd se zbor,
Ko solnce vstane izza gor, —
Kresnica iz višav omahne,
Iz žgočih dalj jo solnce pahne.

Dergančevo pesništvo je bilo že iz vsega začetka pretežno razumsko, usmerjeno v umetnost zaradi umetnosti. Kakor pogrešamo resničnih podob iz življenja, tako tudi ne najdemo neposrednega čustva. Zato se v prizadevanju za izvirnost bolj čuti neskladnost situacij in podob kakor novost pesmi. Vsaki njegovi pesmi se pozna, da je nastala iz literature, iz znanja poetike in ne iz notranje polnosti. Svoj nazor je Derganc odkrito povedal pred izstopom iz Zadruge; ko je šlo za to, ali naj se »zadružani« ukvarjajo tudi s politiko, je odločno ugovarjal in poudaril, da ni le nevtralen, ampak internacionalen človek, ker je umetnost internacionalna (tajniška knjiga, str. 4). Njegove poznejše pesmi v Ljub. Zvonu so vzbudile Kettejevo nejevoljo,⁴ ker se je prepričal o povprečnosti njegovih izdelkov in Derganc je res postal prvi slovenski dekadent. Njegova plodovita mladinska poezija v Vrvcu in Angelčku je bila okretna miselna in metrična igra, zato ni čudno, da je napisal tudi nekako majhno poetiko.⁵

⁴ Dragotin Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, II, str. 102.

⁵ Stanko pl. Orlovič, Nekaj cvetlic iz pesništva, V 1897.

Najznačilnejše Dergančeve pesmi v Zadrugi so vendarle nastale iz Aškerčeve misli. Taka je pripovedna pesem Solon in Krez, tak je zlasti Greh, ki je bil neposredna variacija ob Aškerčevem Grešniku (LZ 1893, 257). Mladi pesnik je ob indijski alegoriji napravil krščansko alegorijo in postavil vanjo renesančnega papeža Siksta IV. kot tolažnika in razsodnika v moralnih vprašanjih. Kakor je Aškerc povzdignil svobodo mišljenja kot božansko lastnost človeka, tako njegov mladi posnemalec poveljuje pravico do ljubezni kot božji zakon, ki človeka povzdiguje v nesmrtnost telesnega bivanja.

Na stolu papež Sikst sedi,
Pred njim kleči duhovnik mlad,
Solzé rosijo mu oči,
Zapira mu besedo jad.

»Le vstani, vstani, sinek moj,
Čuj, kaj ti otec govorim,
Povej mi, kaj je pôsel tvoj,
Kaj napotilo te je v Rim?»

Otri raz lice si solze,
Iz srca jad preženi si,
Povej, kaj ti želi srce,
Ne boj se — saj pri meni si...«

»Oh, sveti oče, grešil sem,
Oh, grešil sem hudó, hudó...«
»Krist pravi: »Vse odrešil sem!«,
Povej, odpustil vse ti bo!«

»Izpovednik je moj domá.
Dejal: »Odveze ti ne dam« —
Skesanega prišel srca
Po njo sem, sveti oče, k vam...

Kako je dolg do Rima pot!
Žrl ščip me dvakrat je na njem,
Kaj sem prestal, ve le Gospod,
Kaj sem prestal jaz sam le vem.

Zavrela mi je vroča kri,
Ljubezni pičil me je gad,
Zazrl sem v ženske se oči,
Ki v vek živèl bi ž njo bil rad...

A malo, sveti oče, vžil
Sladkosti sem v ljubezni tej,
Le malo dni sem v njej prebil —
Tem hujši kes je bil posledj.

To, sveti oče, moj je greh,
To greha mojega povest,
Solze pogledajte mi v očeh,
Kako mi joče vest, oj vest...«

Prijazno Sikst se nasmehlja
In svojo mu poda roko:
»Le bodi mirnega srca —
Saj vse odpušča ti nebó.

Pa vedi, greh tvoj — greh še ni,
V ljubezni greha se ne boj,
Tem bolj se vroče bój krvi —
Ta strah v ljubezni bodi tvoj...

Nas vse je vstarił isti Bog,
V nas vseh je vžgal ljubezni žar,
Da hrani delo svojih rok,
Nesmrtnosti mu dal je dar...«

Pod Heinejevim vplivom je pesem Roberta Eržena. A. Dermota in Eržen sta že 1892 izdajala list Šolski genij;⁶ v tem listu pri Erženu še ne najdemo Heineja, pač pa Stritarjev klasicizem — naslednje leto v Zadrugi ga popolnoma obsenči tista Heinejeva igrivost in lahkomiselna posvećenost, ki tako rada pritika vzvišenim predmetom porogljiv podsmeh in religiozni nastroj meša z erotično ali vsakdanjo mislijo. Erženova pesem sicer ne pozna salona, mesečine, cvetic — pozna pa ljubezenska srečanja na sprehodih, skrbne mamice, ki stražijo svoje hčere, gleda razsvetljeno grajsko okno in ob njem »najkrasnejšo

⁶ Šolski genij. Leposloven list. Izdajatelj R. Eržen, urednik A. Dermota. Izhaja 1. in 15. dan meseca. Izšle so tri številke od 1. aprila do 1. maja z Erženovimi pesmimi in povestjo Stari grad ter Dermotovo povestjo Goljufani (NUK, ms. 823, št. 13).

gospo«, poslušá tožno šumenje reke itd. — Pesnik vse to izraža v gladkih štirivrstičnih kiticah in uporablja celo proste, dovolj blaglasne ritme. V tem načinu je zložena tudi pripovedna pesem Donna Diana. Izmed obsežnega gradiva sta najznačilnejši pesmi V cerkvi ter Bog in narava. Obe pesmi sta iz predavanja 30. aprila 1893 in kažeta življenjski nazor mladega pesnika, to je izrazito proticerkveno čustvanje in svobodno, naravno religioznost.

V CERKVI

Ko danes sem v tvojej bil cerkvi, Presveti mi Nikolaj, Mrmrali so tam in zvončkali, Da sam prav ne vem, zakaj.	In glej, med ljudstvom opazim Tu deklico svojo ljubó, Na nežne si trkala prsi, K oltarji je zrla svetó.
---	--

Tedaj sem še jaz pokleknivši
Častil iz vse duše obá:
Ne vem vže prav, ali bolj kralja,
Ali bolj kraljico sreá. —

BOG IN NARAVA

Dvoran in njih dolgočasnih sten Kar nikdar nisem ljubil, In večno mi škoda za dragi čas, Kar v njih sem ga bil izgubil.	Ko bil bi jaz presvitli vaš Bog, Drugače bi jo pogodil; Kot nekdam kupce naš odrešenik, Zdaj vas bi z bičem zapodil. —
--	---

Iz istega vzroka se moj duh Tudi vsem cerkvám upira, Ne ljubim hramov, kjer se večni Bog V uborna predalca zapira,	Iz cerkve na prosto bi vas gnal In kazal vam prosto naravo — Slavite tukaj Boga ter si Vedrite zaslepljeno glávo.
---	--

Oj cenjeni mi cerkveni zbor! Li-tó je Bogá molitev, Da sveč ugašenih dim vas duší, In brezuzročna kaditev?	Spoznajte vendar, da Bog ne živi Zaprt po temotnih tišinah, Spoznajte, da on, ki je stvaril ves svet, Kraljuje tam v zornih višinah.
---	---

Narava brezmejna neskončni mu dom,
Kje cerkev enako dobimo?
Sam Bog si jo vstvaril v svojo je čast,
V naravi ga torej slavimo!

Prav malo ritmične okretnosti in še manj domišljije in neposrednega čustva imajo pesmi Antona Dermote. Ko je 15. junija 1893 bral svoj cikel Iz dijaških let, je v napotek kritiku in najbrž tudi poslušajočemu občinstvu pri vsaki pesmi posebej razložil, kako in zakaj jo je napravil. Čeprav so se ohranile tudi pesmi, ki jih je bral dobro leto kasneje (8. dec. 1894) in v katerih se poleg klasicističnega epigonstva pozna svež vpliv ljudske pesmi, so za Dermotov kulturni tip zanimivejše in značilnejše te prve njegove pesmi in opombe. Osemnajstletni pesnik, doma iz premožne usnjarske hiše, namenjen za duhovniški stan, odkriva tovarišem svojo posvetnost, liberalnost in

ljubezenske zgodbe. Pri vsaki pesmi posebej razlaga realno in razumsko ozadje svojega ustvarjanja in povsod čutimo bolečino, ki izhaja iz tradicionalne religioznosti in iz volje, da se prebije v svobodnejše življenje — iz vsega pa slutimo poznejšega resnobnega razlagalca družbene etikete.

I. SLOVO

Kakor vsak pesnik — razen ligaških pesnikov i pisateljev — zaljubil sem se i jaz. Tu vam podajam proizvod tedanje dobe:

Preljuba, belo daj rokó mi
Daj prvič, zadnjič jo v slovó mi,
Dasi že davno sva si znana.
Ozri še enkrat se v okó mi,
Z ljubezni živim ognjem,
Da v njem odseva spet nebó mi
Kakor sijalo prejšnje čase.
Objem tvoj jeden še naj bó mi
Poljubi še me pred odhodom;
V spomin daj stvarico ljubó mi,
Srcé jaz tebi dal sem svoje.

II. DROBNOSTI

1. Pogovarjal sem se z očetom, ktereга je baš preje prosil reven, a prekanjen kovač denarjev na pósodo. Dobil ni nič; kajti če bi jih bil nekaj dobil, zahteval bi bil še več in slednjič nič plačal. Jaz sem potem to izrekel in zapisal v drugačni podobi.

Ako človeku le prst pokažeš, brž seže po roki;
Jaz pa, če daš mi rokó, si zaželim še srcé!

2. Ljubezni, koje sem omenjal v prvi pesmi, iznebil sem se srečno; tedaj pa sem drugo dekle zapazil, da sem se skoraj znova zagledal. A veter je odnesel deklè i ljubezen. —

Čudom se čudiš, zakaj preklinjam i ljubim naj lepšo?
Ljubim telesa nje kras — kolnem, ker nimam mirú.

3. Ženskih v Slovencih je več ko moških, a vse klepetulje,
Večje pa jaz ne poznam, kakor si, Pajkova, ti!

Zakaj sem Pajkovi takó gorak, bodi pojasnjeno s tem-le: Bral sem že več njenih povestij; vse so se odlikovale po gostobesednosti, zlasti roman Arabela v Kresu 1884. l. Zato sem tako sodil.

4. KAJ BO?

Prvič zaman sem ljubil,
Drugič ravno tako;
Tretjič sem se zaljubil —
Ah, kaj bo z menoj, kaj bo?!

Pesmica pojasnjuje sama sebe in — mene.

5. Preklinjal sem ljudi, Zdaj tak sem optimist,
 Kar jih na svetu živi, Ko bil sem pesimist,
 Sovražil jih strastnó. — — Ker ljubim njo gorkó. —

Kakor pri četrtej, isto veljá tudi tu.

6. VESELJE SRCA

Nagni se na prsi meni, Z ljubezni slastjo nama duši
 Uživajva skupaj radost, Napaja veselje brez mčj,
 Veselje srcá... Veselje srcá...

Z rokó se me nežno oklèni, Kaj, če se nad nama vse zruši,
 Da čutiš ljubezni sladkost, Saj v prsih ostane vselej
 Veselje srca. Veselje srcá...

III. KRISTOVO VSTAJENJE I. 1895. 1/4.

Mnogo je bilo ljudij — ves trg je bil z njimi natlačen,
 Ki so k sprevedu prišli, ki se je danes vršil.
 Bil tudi jaz sem mej to se gnječo, da vse si ogledam,
 Zlasti dekleta, kakó ktera oblekla se je. —
 Tja je i ona prišla, ki tolikrat sem jo opeval,
 Ktere čestilec sem bil; mati jo spremljala je.
 Res presenetila je zelo me, ne bodem tajil vam,
 Zraven pa sem spoznal, kakšna prav za prav je.
 Velik imela klobuk na glavi je proti navdaj;
 Veliki teden je bil, torej se čuditi ni!
 Tudi nalétoval dèž; previdnost nikdar ne škoduje:
 Mesto dežnika si le vzela je velik klobuk!
 Prsi — predraga, oh, kaj si vendar izmisli! — so bile
 Pač premogočne za té, deklico petnajstih let!
 Saj si se čisto nazaj držala; so bile li težke?!
 Skoraj bi mislil si bil: »Kaj so krstili jej že?«

*

Dosti naj bode! A tole naj še naposled pristavim:
 »Zvedel natančno sem dnes, kakšen imaš ti značaj!«

To doživeti imel sem čast, srečo in veselje letošnje velikonočne počitnice.

IV. VELIKI PETEK I. 1895. 31./3.

Veliki petek me spet privèdla je pot mej zidovje
 Naše župnijske cerkvé, da se ogledam po nji.
 Rihar propóvedoval o Krista ljubezni neskončni,
 Koliko je pretrpel, da nas je rešil peklà.
 Brigal pa nisem se jaz za pridigo predolgočasno.
 Krog oziral sem se, ženski spol opazoval.
 Prvo sem njo spet uzrl, čeravno na koru je bila,
 Ktero sem nekđaj čestil; sama je danes bilà.
 Čudno in smešno se dnes na koru obnašala ona.
 Torej najpreje sem njo v tolikem ljudstvu zazrl.
 Zdaj pomáknila se naprej je, sedaj pa nazaj spet,
 Da sem zakričati htel: »Pada, ulovite jo!«

Prazen bil, hvala Bogu! moj strah je in moja tesnoba,
 Kajti sem zvedel uzrok, kaj se je vèdla takó!
 Zopet napravila si v novó in dragó se obleko,
 Da nam pokažeš se v nji, da bi čudili se ti!
 Svoj klobuk, ki si ga za véliki teden kupila,
 Nèsla v razstavo si k nam, da občudujemo ga;
 Čudno se zdiš mi, dekle, da taka si véliki teden,
 Vèdeš se v cerkvi tako kakor bi bila domá;
 Saj se še jaz ne takó, domá liberallec najvéjji;
 Toda »denar je vladár!« misliš i ti si, deklè!

*

Rihar,⁷ ki ga omenjam tukaj, je kaplan v Železnikih. Pridigoval nam je na véliki petek, a kaj suhopárno. Gledal sem rajši okrog in opazoval to, kar sem vam baš opisal.

V. IZ CERKVE

V Ljubljáni pri Fránčiškanih ímá	Govoril pobožni nam je menih
Propóvedí Bénjamín.	Kako prav moli se Bog:
Zahajal sem tja poslušat,	Premnogo ljudij je bilo.
A malo pobral sem drobtin.	Ki stali so tam okrog.

Minila je pridiga, šli so domov,
 Počakal malo sem jaz;
 Kar prideš ti, deva krasna —
 Kri šine obema v obraz! —

K Fránčiškanom zahajal sem ob nedeljah malo v cerkev. Videl sem tam prav lepo deklè, kterej sem zložil to pesem, ki je drugače brez zunanje lepote. Zapisal sem jo sem le na izrecno željo nekega g. člana Zádruge.

VI. GRMEL JE MOGOČNI JEHOVA

Grmel je mogočni Jehova,	V nebó i jaz dvigal rokó sem.
Da širni se tresel je svét;	A prosil te nésem za-sé,
Moč kázala se je njegova,	Jehova, ker bal se te nésem;
Kot mnogokrat že in dnes spet,	Za rod svoj ímel sem prošnjé,
Da tresel se svet.	Nobéne za-sé.
Po nebu je s kačami švigal	Za smrt sem te Mahniču prosil,
In s strélami treskal zemljó,	Da ne bi rodú več slepil;
Da mnogi je roki povzdigal,	Uslišal me nési; a nosil
Ko svet si strašíl takó	To v srci bom, dokler bom žil,
In treskal zemljó. —	Da bi ga ubil! —

Pesem je dovolj jasna.

Iz teh verzov se sicer nikjer ne čuti glas nove pesmi, pač pa je vsaka točka zase majhen osební in kulturni dokument; najsi bodo drobni aforizmi ali daljše verzifikacije — povsod vidimo mladega človeka v sporu z bližnjim svetom, povsod čutimo voljo, da se temu svetu

⁷ Rihar Franc (1858—1919), nabožni pisatelj (Marija v Zarji slave, MD 1909), je služboval v Železnikih 1891—95 (prim. ZD 1893, 310 in 332), nato je bil župnik v Mekinjah. Prim. S 1919, 2. marca, št. 51.

upre s čustvom in umom; celo sovraštva, ki ga kaže v zadnji pesmi proti Mahniču, se očitno izpove in tako prispeva delež k sodobnemu kulturnemu boju.

V zadnji pesmi se je Dermota približal Ivanu Cankarju. Malo prej je Cankar ob svojem vstopu v Zadrugo bral Junaško pesem iz naših dni in nato Framazonska brenkanja.⁸ Te pesmi so se lotile najbolj žive in najbolj občutljive strani slovenskega kulturnega življenja: Mahničevega moralističnega in dogmatičnega radikalizma. Z alegorijo, sramotilno šalo in porogom kakor Tavčarjeva povest »4000«, so posegle naravnost v politični in kulturni boj. Čeprav je v teh pesmih Cankar združil tri zglede: Tavčarja, Aškerca in Heineja ter v epski in lirski obliki izpovedal svojo svobodomiselno in borbena stališča, je konec Dermotove pesmi proti Mahniču odklonil, češ »tako nizko sovraštvo, namreč boga prositi, naj koga ubije, to ne spada v poezijo«.⁹ Tudi sam poslej ni pisal takih osebnih političnih pesmi, temveč je iskal za svojo poezijo objektivnih snovi iz življenja in zgodovine.

Cankarjevi pesniški doneski v Zadrugi so bili deloma sproti objavljeni v Ljub. Zvonu 1893—96, deloma šele v Erotiki 1899, precejšnji del je ostal v rokopisu; nekaj gradiva se je tudi izgubilo. Čeprav ne poznamo vseh njegovih predavanj, vidimo na prvi pogled, da v teh pesmih prevladuje epska zvrst. Tudi kritiki so poudarjali njegove epske odlike. Toda to ni bila mirna, neprizadeta epika, tudi nikaka čustveno nastrojena romantična prigodbenost, niti idejno nazorska izpoved v epskih podobah, marveč je bilo odkrivanje človeka, njegove narave in prikazovanje usodnih naključij, ki se rode v naročju zgodovine, pa so jih spočele prvotne strasti, boj človeka s človekom.

V motivih kaže Cankar med svojimi sovrstniki najširše obzorje. Podobno kakor Aškerc sega v ljudsko izročilo, domačo zgodovino, v biblijo in vzhodne pokrajine. Od Kacijanarja, ki ga je bral na »zadružnem« občnem zboru v začetku šolskega leta 1893/94, do Konfuteja (31. marca 1895) in Sultanovih sandal (19. dec. 1895) imamo vrsto podob, izza katerih slišimo Aškerčev pripovedni glas, zraven pa čutimo Heinejevo romantično ironijo, bodisi kot sladko-otožno čustvo, bodisi kot neusmiljeno igro življenja in posmehljivo upornost. Vsebina teh epskih zgodb ne izraža skrivnostne baladne grozote ali zanosne trubadurske romance, narobe, pesnik analizira vse, kar je v svetu veličastno, slovesno in mogočno, da pokaže nelepo resničnost. Mladi, izza otroških let razžaljeni sanjar si izmišlja ali obnavlja strastne zgodbe; v romantičnem nastroju teh zgodb vidimo njegovo voljo, da bi se odtrgal iz majhnega okrožja in razodel svoj večji svet, toda bistvena je v teh zgodbah grenkoba človeške varljivosti in sladka zavest, da posameznik takemu življenju lahko kljubuje, čeprav uniči samega sebe.

Prva izmed zgodnjih pesmi Ljubezen (LZ 1893, 746, poznejša Romantika, Zbr. sp. I, 36) prikazuje dušno in ljubezensko stisko, ki jo

⁸ Besedilo glej CZ, str. 55—64, in SJ 1939, 170—175.

⁹ Prim. SJ 1941, 73.

trpita menih in dekle; oba umreta za svojo bolečino. Toda romanca Mohamed in Kadiča (SJ 1941, 60) že pripoveduje, kako moški hodi svobodno po svetu, se vrača k ženi, terja od nje zvestobe, ali ženska se otrese samote in ljubi druge. Zoper mnogoženstvo, ki si ga dovoljuje sam prerok, se pokaže pravica mnogomoštva. Ironično se ubirajo besede, ki si jih govorita Mohamed in Kadiča. Mohamed grozi tistemu, ki mu je zapeljal ženo, Kadiča pa mu odgovarja:

Vsem junakom bila sem boginja,
Hrepeneč je vsak za mano hodil,
Vsak o sreči neizmerni blodil...
Ali trem le krasna sreča sije,
Izmed vseh so dragi mi le trije —
Mohamed, in ti si mi četrti,
Tudi ti si dragi moj do smrti.

Razsrjeni Mohamed gre v puščavo, nato v Meki takole uči svoj nauk:

Ne bodite, bratje, duše blage!
Žensk pohotnih slepo ne ljubite,
V izbe tesne varno jih zaprite,
Jih zaprite, jim zakrijte lice,
Ko cveto jim še na njem cvetice.

Obe pesmi je Cankar bral 12. nov. 1893. Za njima je 10. dec. prišla svetopisemska »Hagara«, ki se je izgubila, v prvi polovici naslednjega leta pa pripovedka v verzih »Sihen in Dina« (SJ 1941, 64—69), prav tako povzeta iz I. Mojzesove knjige. Zgodba pripoveduje o judovski zvijačnosti, kako se očak Jakob z družino in čredami ustavi pred mestom Sihenom in si ga osvoji. Trije knezi se zagledajo v njegovo hčer Dino, vsak prinaša bratom darila, da bi mu pomagali do Dine, a četrti, mladi knez Sihen, skrivaj uživa strastno ljubezen z Dino in poprosi očeta, naj mu zasnubi Dino. Tri dni trajajo gostije, tretje jutro izroči Jakob svojo hčer. Tedaj planejo na noge drugi trije snubci in očitajo Jakobovim sinovom prevaro. Ti jih razžaljeni pobijejo, uderejo s hlapci v mesto, kri teče v potokih, umore tudi Sihena — in ob njem umrje Dina. Med biblijo in pesmijo je precejšna razlika. Svetopisemska zgodba pripoveduje, da se je Jakob maščeval zaradi oskrunitve svoje hčere, Cankar pa je dodal motiv o treh knezih in Jakobovih sinovih ter pesniško zgodbo bistveno spremenil. Lepa ženska je vaba za moškega in njegova usoda, zvijačni zmagovalec pa brezobzirno doseže svoj cilj.

Vrsto maščevanj in prevar prikazuje Rozamunda (o. m., str. 62—64), znana iz langobardske zgodovine. Tri poglavja v pesnitvi so tri samostojne ljubezenske balade; vzgiblje in konča jih ženska sla po maščevanju, toda igra z ljubeznijo se končno obrne proti nji sami.

Nekoliko domačega okolja in bližino sedanjosti čutimo v ljubezenski zgodbi Tragedija (o. m., str. 61—62). Dekle je odšlo z graščakom. Sama je prejšnjemu ljubemu prišla povedati, da zanjo nima drugega

kot poljube, njej pa se hoče ugodnega življenja. Čez tri leta se vrne zavržena, utrujena in umrje v naročju nekdanjega zvestega prijatelja. Mladenič odide na grad, zabode graščaka, ki popiva z divjo družbo, nato si sam potisne bodalo v prsi. Konec je prav Aškerčev:

Gostje glasni vsi so obledeli,
Vsi molčijo kot okameneli.

V zgodbi *Nauk ljubezni* (o. m., str. 70—72), ki jo pesnik označuje kot romanco, se skriva satirična npravstvena parabola. Mladi Omar ves gori za Alaha, priseže, da bo vse življenje posvetil v slavo vere in v srečo človeštva. Toda prijatelj Ali mu je odvedel lepo Zulejko, zato se mora še prej maščevati. Napoti se v Stambul, najde Alija z nezvesto Zulejko, ga pokliče na dvboj in ubije, nato stopi pred sultana ter mu pokloni leptico — za tri sto zlatov. Odslej hoče služiti človeštvu, lajšal bo njegovo bedo — delal to, za kar so slepi drugi:

Takrat dvigne sultan temni pogled:
»Človek, molči in izgini v hipu!
Ti sovražiš zlobo svojih bratov,
Pa je vendar klila v srcu tvojem,
Ko osvetil si se z besnim srdom...
In učiti hočeš ti ljubezen?
Ako svet ni tebe sprebrnil,
Tudi ti ne sprebrneš njega!«

Če upoštevamo še *Sodbo* (LZ 1894), *Ungnadove goste*, *Slavino*, *Ob grobu tiranovem* (vse LZ 1895) in *Konfutejsja* (*Erotika* 1899), vidimo, kako se Cankarjeva epika vključuje v tedanje prizadevanje za slovensko pripovedno pesem, vendar je v nečem bistveno drugačna kakor epika Aškerčevih posnemalcev. Svojemu učitelju je blizu samo v *Ungnadovih gostih* in *Ob grobu tiranovem*; vidimo sicer pogosto rabo Aškerčeve oblike, zlasti peterostopnega troheja, vsebina pa je kozmopolitska po snovi in po duhu. Občutek sveta in življenja je drug. Cankarjevo prikazovanje človeka v zgodovini in v umišljenih zgodbah je ponavljanje elementarnih strasti, usodne pogube in neizvestnega človeškega trpljenja, zato pri marsikateri zgodbi občutimo bolj Shakespearov kakor Aškerčev ali Heinejev zgled. Morda je edini Cankar med svojimi vrstniki že v dijaških letih prebral vsega Shakespeara.¹⁰

¹⁰ Prim.: Iz Cankar, *Obiski*, str. 12 — Ni dokaza, da bi bili »zadružani« kaj več poznali Shakespeara, kakor so slišali o njem ob nemški literarni zgodovini. V šoli so navadno brali le Julija Cezarja. Kolikor je mogoče posneti po šolskih poročilih ljubljanske višje gimnazije, so dijaki od l. 1892—95 imeli pet predavanj o Shakespearu: M. Trepal (VII. b), *Gledališki oder ob času Shakespearovem* (1892/93); J. Cemažar (VII), *Richard III. Ein Charakterbild nach Shakespeare* (1893/94); J. Dietz (VIII. a), *Shakespeares Leben und Werke* (1894/95); A. Svetek (VIII. b), *Shakespeare. Biographische Skizze* (1894/95). Realčna izvestja takih prostih predavanj ne navajajo, pač pa zasledimo v šol. letu 1893/94, da so šestošolci pisali nalogo *Coriolanus Charakter und tragische Schuld im Drama Shakespeares*. To nalogo je pisal tudi Ivan Cankar.

Ta vpliv zasledimo celo v njegovi liriki. Primerjajmo samo pesem Oj ta noč, milobe polna v »Heleni« in začetek V. dej. v Beneškem trgovcu, pa bomo videli, kako ga je Shakespeare prevzel. Zgled za Cankarjevo renesančno pojmovanje človeških strasti in usode nam dajejo tiste snovi, ki so jih ob istem času obravnavali tudi drugi. Kacijanarja in Slavino je n. pr. opesnil tudi A. Medved (DS 1893, LZ 1892), pri njem čutimo moralistično zategnjen baladni slog, podan s trpkim narodnim čustvom, pri Cankarju gledamo zgodovinske dogodke v občutju Shakespeareovih kraljevskih iger: upodobljeni so na videz z neprizadetim očesom in otožnim strmenjem nad usodo, vendar vzbujajo odpor proti človeku, proti njegovemu neukrotljivemu hlepenju po oblasti in proti njegovi laži. Tako Cankar sodi človeka. Njegov človek je prepoln strasti in pretkanih načrtov, teži v velika dejanja, v svobodo in gospodovanje ali se izrodi v hinavščino in hlapčevanje. V Sultanovih sandalih prvič slišimo besedo: hlapci!, v Sodbi pesnik pesimistično gleda dvojno človeško teženje: voljo do svobode in do trinoštva. Kralj Matjaž pride sodit in delit pravico; zaslišuje vsa ljudstva, toda vsak hoče kaj drugega in ob vsakem ljudskem glasniku se vname krvav boj. Matjaž se spet umakne v goro:

»Ne boj se, ti nesrečni svet,
Trpèl boš le še malo let...!
Uničíte se med seboj,
In kadar boste pod zemljó,
Takrat bo vsakdo srečen!«

Kaj je zgodovina, ki v njej gledamo človeški boj in njegove stvaritve, kakšna bo prihodnost? Odgovor na to skuša pesnik najti v »Konfutsiju«: Učeni Konfutsje je spoznal preteklost, spoznava tudi žalostno sedanost, a zagrinjala v prihodnost ne more odstreti. Ničesar človek ne more vedeti, zakaj je bilo tako in zakaj je tako. Dejanje dedov se nam sicer zde velika in slavna, ustvarila jih je ideja svobode, sedanost nas uklepa v vezi in svoboda se nam zdi vkovana v verige, a zaman segamo po ideji prihodnosti.

Cankarjeva mlada epika se zaključuje z grenko mislijo o človeku: vrsta prisposodob, ki so se rodile iz ideje svobode, se konča ob neizvestnosti človeškega bistva in neizvestnosti njegovega namena. Iz vseh zgodb čutimo grenkobo nereda na svetu, srd zaradi sebičnosti, nezvestobe in oblastnosti. Tak preprost mladostni humanizem se je moral obrniti od klasičnih zgledov k neposrednemu življenju, moral se je spoprijeti s kompleksi svetovnega nereda, kjer ne giblje življenja samo volja posameznika, temveč ves sloj, vsa tipika in ves mehanizem družbe.

Koliko je Cankar bral v Zadrugi svoje lirike, ne vemo; večina predavanj je na splošno označena s »pesmimi«. V enem izmed prvih predavanj je nastopil s prevodom neke Heinejeve pesmi, izmed poznejše lirike je izpričana samo »Helena« (30. jan. 1896). Vendar je gotovo, da je nekaj liričnih pesmi, ki jih je prinašal Ljublj. Zvon, bral

tudi v Zadruzi.¹¹ Vsebina teh ljubezenskih izpovedi, trubadurstvo ali romantika, kakor jo je sam imenoval, se je najpristneje razodela v »Heleni« in nato v prvih zavestno dekadentskih pesmih, ko pesnik že ni bil več »zadrušan«. Heinejeva svetovna melanholija in sanjava ljubezenska bolečina sta začetek poznejše Erotike, ko se je tudi formalno srečal z dekadenco in je v velikem svetu dozorel njegov socialni upor.

Cankarjeva lirika zadružne dobe, izvzemši »Heleno«, zaostaja v ideji in formi za pripovedno pesmijo. Kakor dokazuje Dermotova kritika, so jo njegovi tovariši sprejeli kot sentimentalnost. Epigonsko obzorje v prvi polovici devetdesetih let ni razumelo duhovnega premika, ki se je čutil v Cankarjevi pripovedni in lirični pesmi, kljub temu, da danes dobro vidimo, koliko se je mladi pesnik naslanjal tudi na Prešerna, Jenka in Gregorčiča. Najmočneje pa se je bil tačas oklenil Heineja in Shakespeara. Heineja je nosil s seboj in ga ponujal mladim pesnikom: »Ali si že bral Heineja? Tukaj ga imaš, beri!«¹² Verjetno je tudi on prinesel med »zadružane« Mirzo Schaffyja, ki ni ostal brez vpliva nanj in na Ketteja, kakor je pozneje z Dunaja posredoval Verlaina in Maeterlincka.

Ce pogledamo zadružno delo Dragotina Ketteja, njegovo prizadevanje za društvo, posebno za čistost programa, ostaja pesniško delo nekoliko v ozadju, čeprav je precej obsežno. Ker se več Kettejevih predavanj ni ohranilo in so se izgubili tudi njegovi žepni zapiski iz tega časa, moremo samo približno ugotoviti posamezne »zadružne« pesmi.

Prva je Starec in ptica, programatična prisposoda starega in mladega rodu. Zaman toži stari pevec, da mladina več ne posluša njegovih nasvetov; ptica ga pouči, da se svet izpreminja, starost peša, a mladina stopa z novo močjo in strastjo v življenje. S hudomušno in prisrčno šalo je mladi pesnik prisposobil svoj čas in nato zanosno napovedal prihod mladih ljudi, prostih kakor ptica v zraku.

V njegovih redkih pripovednih pesmih ne najdemo zgodovinske snovi. Fragmentarno ohranjena Ribičeva hči sega v narodno izročilo o povodnem možu; Azrael, Popotnica, Svetinji, Ob vesperi, Želel je Abdul moj oče, Na Blejskem otoku so vse podobe iz sodobnega življenja; le prav malo se tej ali oni pozna znamenje polpretekle dobe in samo Azrael ter Želel je Abdul imata nekoliko orientalskega občutja. V vseh romancah čutimo pesnikovo osebno življenje; vtisi iz zunanega sveta se vanj prelivajo in se presnavljajo po njegovem nastrojenju in osebem življenju. Ob vesperi,¹³ v Popotnici in v izgubljeni Vade in pace¹⁴ se približa Cankarjevi Romantiki; prikazuje trpljenje zaradi duhovniške zaobljube, bolečino zatrite osebne svobode in trdosrčnosti

¹¹ O lirskih pesmih govori tudi Dermotova kritika 31. marca 1895. Prim. SJ 1941, str. 74.

¹² Pripovedoval O. Župančič v marcu 1949.

¹³ Vse navedene pesmi glej: Dragotin Kette, Zbrano delo I. in II. knjiga, Lj. 1949.

¹⁴ o. m. II, str. 312.

sveta, kar je že večkrat razglasil Aškerc. Motivna sorodnost z Aškercem se v šaljivki »Želel je Abdul moj oče« obrne v protiduhovniško ironijo Mirze Schaffyja, ki se rad posmehuje popom in dervišem. Pravo nasprotje je pesem »Ko v ranem jutru«: redovnice gredo v cerkev, nihče jih ne pogleda, v svoji službi so odmrle za življenje — toda on si zakrije pred njimi obraz:

Med njimi — ona ... solze, le tecite,
A misli žalne, v srcu ostanite.

Vse te zgodbe izražajo poleg pesnikovega duševnega nastrojenja kolikor toliko tudi stvarno podobo sveta. Čeprav je zlasti ljubezensko čustvovanje močno in pripravlja topla in nežna razpoloženja, vidimo povsod hotenje, da bi podal jasne in žive podobe, resnični domači svet. Kljub marljivemu študiju svetovnega slovstva, ki ga dokazujejo nekateri zapiski, ostaja Kette na domačih tleh; že zgodaj skuša oblikovati dosledno v narodnem dehu. Edini zgled artističnega parnasovstva imamo v sliki Vali šepetajo, kjer skuša obuditi občutje antičnega sveta.

Kettejeva lirična pesem v »zadružni« dobi ni pognala iz globokih čustev. V njegovi ljubezni še ni tiste usodne prizadetosti, ki jo je občutil pozneje. Pač srečujemo lepe osvetlitve situacij in tople glasove srca, a do enotne ustvarjalne polnosti se je povzpел le v nekaterih pesmih, predvsem v Romanci, ki se še opira večinoma na Prešernovo besedo. Na dnu vseh izpovedi čutimo nedopovedljivo težo. Pesnik je prej spoznal svoj pesniški poklic, kakor je našel izraz za pesem. O tem nazorno govore vsi izdelki predzadružne in prve zadružne dobe. Okorna in oblikovno šibka Pevčeva usoda toži, da svet ne razume pevca. Glasu slavca odgovarja svet s tujim odmevom:

Zdi se mi, da slednjič pevec vtihne,
Zdi se mi, da duh mračan izdihne.

Tudi nekateri prvi soneti, predvsem Na očevem grobu, izražajo to težko čustvo, ki je tukaj prvič našlo poln izraz, skladen z groznim spoznanjem:

Življenje je sovraštvo, večni boj.

Kettejeva »zadružna« pesem se zaključuje v času pesnikove zapuščenosti l. 1896; ob mnogih osebnih nesrečah je skušal veliko človeške trdote in je ostal v življenju sam. Njegovo pripravljalo delo, čas njegovega učenja in oblikovanja pa kaže pomembne uspehe. Osvojil si je domači svet, a odtrgal se je od tradicionalne metrike. Ob Heineju je našel tekoč naraven ritem, ki na zunaj ni kazal novotarij, a v sebi je bil ves prožen in ukrojen na pesnikovo prirojeno besedo. Tudi v vezanju soneta z moškimi končnicami in netradicionalnimi zaporednimi in prestopnimi rimami (a a, b b; a b a b: prim. Zbr. delo I, 98, 106) se je približal Heineju. Kako mu je Heine eden izmed glavnih pesniških zgledov, nam priča razprava »O lirični poeziji«. Ob njem se je učil

umetnosti po naravi, lahkotnega izraza, prvotnosti in pristnosti občutja, mimo njega pa je šel v harmonijo čustva in pesniške podobe.

V »zadružni« dobi Kette še ni povsem prišel do bistva ljudske pesmi. Njen vpliv je prvi prinesel Oton Župančič, ki se je bil odtrgal iz kroga dr. J. E. Kreka in se približal liberalnim »zadružanom«. Pri Kreku se je bil Župančič seznanil z maloruskimi dumami, Ševčenkom¹⁵ in slovensko ljudsko pesmijo ter dobil spoštovanje do ljudskega izročila. Pred vstopom v Zadrugo je že priobčeval pesmi v Zgodnji Danici, Vrtecu, Angelčku ter Domu in svetu.

Ohranilo se je 19 njegovih pesmi in mladinska dramska pesnitev Vile, najbrž vse, kar je v treh predavanjih bral v Zadrugi. Polovica teh pesmi je izšla v tisku,¹⁶ polovica jih je še neobjavljenih; pet izmed njih ima pripombo, da so jih vpisali v »zadružno« knjigo.

Vsebinska je večinoma ljubezenska. Čeprav je prva pesem Slovo (Milostno nebo ti bodi, Albertina, Albertina!) neposredno osebna in v izrazu presenetljivo nova, se Župančičeva ljubezenska lirika najrajši opira na objektivne podobe, zlasti na motiviko ljudske pesmi. Pesnik govori o vasovanju, o snubitvi, rožmarin mu je znamenje zvestobe, rožica znamenje ljubezni; v naivni domačijski romantiki se pogovarjata roža in dekle, dekle vabi s pesmijo ženina, njegovo delo na polju ji je zagotovilo ljubezni in sreče. Dve pesmi imata že v naslovu oznako »narodna pesem«, tretji se pozna brez te označbe, da je nastala neposredno iz belokranjskega ljudskega izročila:

Dozorela, dozorela	A kedor mi do večera
Moja je pšenica,	Spravil bi pšenico,
Razcvetela, razcvetela	Tistemu bi se udala
Moja so se lica.	Za zvestó ženico.
Pa kedo pšenico meni	Deva peva, fantič sluša,
Do zoré požel bi,	Zanje, veže, spravi,
Tisti lice moje žarno	A za tedne tri pri devi
Poljubiti smel bi.	Snubec se pojavi.
A kedo pšenico zlato	»Veš li še, kako pospravil
Htel bi povezati,	Tebi sem pšenico?
Vsak večer pod mojim oknom	Hočeš-li se mi udati
Směl bi on postati.	Za zvesto ženico?

Poleg lahkotne domačijske romantike, približane mestnemu človeku, imamo igrive verze o mesecu, ki je ubranil, da pesnik ni mogel poljubiti ljube, ker jima je sledilo skrbno materino oko. Prva kitica že napoveduje poznejšo Župančičevo besedno moč in svojstveno figurálnost:

Ti grdo režalo, mesec,
Po noči na nébo pripet,
Zakaj si tako radoveden,
Kaj tak ti na skrbi je svet?

¹⁵ Prim. Iz. Cankar, Obiski, str. 172.

¹⁶ Objavljene so bile: Slovo, LZ 1897, 36; Ribič, prav tam, str. 610; Pripovedke o bedastem carju, DS 1895, 407; Narodna: Da sem jaz ptičica, LZ 1896, 742, DS 1897, 144; Vesel trenutek, DS 1898, 92; Cvetka in sokol, Srce, Oblaka, DS 1895, 324—325; Večer, Vile, V 1895, 127, 143.

Druga pesem pripoveduje o sreči, ki jo uživa mesec, da lahko vso noč gleda njegovi ljubi v obraz. Anaforično ponavljanje prvega verza v vsaki kitici (Ne zavidam, blede mesec), trojna variacija motiva (mesec kraljuje zvezdam, opevajo ga pesniki in mesec gleda vso noč na zemljo) in naivni preokret na koncu, dajejo pesmi kljub tradicionalni tehniki nekaj novega, mladostno preprostega. Tradicionalnost in naivno nežna čutnost je najboljše izražena v pesmi:

Da je moja ljuba cvetka,
Jaz metuljček rad bi bil,
Da iz njene nežne čaše
Meda sladkega bi pil.

Da je moja ljuba rosa,
Hotel biti cvet bi bel,
Kapljico bi pestrobojno
V svojo čašico vzprejel.

Da je moja ljuba biser,
Htel bi biti morja val,
Skrbno bi na dnu jo skrival,
Vedno bi se zá-njo bal.

Zjutraj veter bi nas zibal,
Grel nas sonček bi svetál
Zvéčer liste bi zaklenil,
Z njo presladko bi zaspál.

V Prešernovem načinu tradicionalna je Gazela z refrenom: prazna želja! Naševa pesnik brezupnost ribiča, ki zaman lovi zlato ribico, jetnika, ki čaka rešitve, zavrnjenca v peklu, ki upa, da ga »kdaj ostavi vragov gadna jata« — toda konec ima zopet mladostno osebni okret:

Je-li tudi misel, o povej mi, draga!
Da se kdaj oklenem ti krog vrata — prazna želja?

Poleg te precej okorne gazele imamo dekliško pesmico, zloženo na dvojno gazelno rimo; v nji se ubrano prelivata ljudski in umetni element:

Cvetje mi polje pokrilo je,
Polje pokrilo je celo,
Sámo stezico pustilo je
K mojemu okencu belo,
Kaj-li pod njim se godilo je?
Čudno se vsem je zazdelo. —
Srce se s srcem ljubilo je,
Srce je s srcem trpelo. —

V to svežo, mladostno pesem šestnajst in sedemnajstletnega Župančiča še tu pa tam udarjajo preglasni vplivi drugih, zlasti klasičnih pesnikov, vendar že razodeva zarodke poznejše moči, v kateri bije misel ob misel, sila ob silo in ustvarja za Župančiča tako značilno čustveno in miselno dinamiko. Takoj druga pesem, ki je v organski zvezi s Slovesom (Milostno nebo ti bodi), nam nakazuje to dinamiko:

Zakaj, zakaj sem kdaj te vzrl?
Da bodem v vek po tebi mrl!
Zakaj sem te kedaj objel?
Da nikdar več ne bom vesel!
Zakaj sem te poljubil kdaj?
Da znal bom v peklu, kaj je raj!

Kako je Župančič že zgodaj znal v zavestnem ritmu in zvoku izraziti značaj melodije, kako ob močnih podobah kopiči asonance in

aliteracije, vidimo v kratki pesmi, ki je presenetljiv zgled okretnosti, ko pesnik še ni poznal druge poetične šole kot šolske klasike in slovenske pesnike:

Hipno blisk svoj plen konča	Burno bega bojni bog
In brez bolečine,	Vojsko čez poljane,
Ko z viharnega nebá	Le ljubavi ljuti lok
Sine in izgine.	Rahlo reže rezke rane.

Prešerna primera mladostnega zdravja, kljubujoče svobodnosti in samozavesti je pesem Vesel trenutek:

Kaj meni oblačno nebo je,	Vsi gromi, pregrozno grmeči,
Kaj meni je šviganje strel?	Vi moje ste sreče odmev,
Saj v srci tako mi jasno je,	Vi bliski, prejasno žareči,
Saj jaz sem vesel, oh, vesel!	Vi moje ste sreče odsev!

Tudi rahlo sled socialne misli najdemo v tem času. Zavita je v hudomušno Legendo (DS 1896, 50). Pesnik stopi v svojem ubožtvu pred svetega Petra in ga poprosi za njegove zlate ključe, češ ključi nebeških vrat so iz premehke kovine, če se potro, ostanejo nebesa zaprta — on siromak pa potrebuje zlata in zato ponuja v zameno trdnejše železne ključe. Nebeški vratar ga pouči, da ključe vedno redkeje rabi, saj prihaja vedno manj ljudi v nebesa, njemu pa postreže s svarilnim naukom:

»Zlato je baš prineslo	In ti zlata želiš si?«
Največje zlo na zémľjo:	Že pikro misel v glavi,
Bogastvo, nejednakost,	Besedo na jeziku
Zavist, sovraštvo, boje,	Pripravljeno imel sem —
Nezadovoljnost, bedo.	Kar se oči odpró mi
In iz zlata skovali	In vidim, da sem sanjal.
Vam robstva so verige —	

Zdi se celo, kakor da so se pesniku nekdanji pogovori pri Kreku o vzrokih ubožstva in gorjá na svetu obrnili v vprašanje o nedoslednosti krščanskih socialnih nauk in neprimernosti cerkvenega bleska.

Kljub temu, da Župančič gradi iz izročila, predvsem iz ljudske pesmi, imamo v »zadružnih pesmih« zasnovano že vse tisto, kar je pozneje postavila »moderna«: impresijo trenutka, melodijo razpoloženja, drznost primere; celo močna figuralnost, ki je najbolj značilna za njegov poznejši slog, je tukaj zastavljena, še preden je poznal nemške in francoske dekadente. Aškerčeva epika ga kmalu ni več mikala in se je s svojo domišljijo preselil, kakor posamezni drugi sodobniki, v orient ter napisal vrsto duhovitih parabol in balad (Pripovedka o bedastem carju, Zviti Hafis, Stari Kiš); tudi Eichendorf, Heine in Lenau mu še niso pustili globljih sledov. Pač je že v »zadružni« dobi bral Vrchlickega, ki mu ga je dal Kette,¹⁷ že v četrti šoli, najbrž pri Kreku.

¹⁷ Kette piše 12. ali 13. nov. 1894 v dopisni knjigi: »Brat Župančič! Če prideš v Zadrugo, dobil bodeš Vrchlickega v predalu. Prosim dum!« (Dopisna knjiga, str. 35.) Verjetno je bila kaka češka izdaja, ker je obširni nemški izbor pri Reklamu (št. 3431—3432) izšel šele v začetku l. 1895. — Vpliv tega

se je seznanil tudi s Shakespearom.¹⁸ Sled tega prvega srečanja je hudomušna dramska pesnitev Vile, kjer se motiv iz Sna kresne noči naslanja na belokranjsko narodno pesem. To in ono srečanje s svetovnim slovstvom je Župančiča obogatilo v estetskih in miselnih dojmih, osnovo pa so mu dali domača ljudska pesem, maloruske dume in Ševčenko; tudi poezija Jovana Jovanovića-Zmajaja mu je bila že znana; o tem se prepričamo, če primerjamo njegovo Narodno pesem (Da sem jaz ptičica) in Jovanovićevo Srpsko deklico. Sodobnega zapadnega slovstva še ne pozna. Ljubljana je bila takrat tako majhna in zlasti proti zapadu zaprta, da je za »zadružane« pomenil največjo posebnost Heine; niti Baudelairovega imena še niso poznali.¹⁹ Zadruga Župančiču ni mogla dati izpodbude, v njenem organizacijskem delu se ni dobro počutil, zato se je brez formalnosti umaknil.

Tudi Josip Murn je v kratki dobi svojega »zadružništva« trikrat bral pesmi. Od prvega predavanja (16. jan. 1896) poznamo samo naslove: Ob slapu, Spomini, Rešeni trpin; pesmi je ocenjeval Al. Merhar, zoper njegovo kritiko se je oglasil Iv. Cankar.²⁰ Ohranilo pa se je vseh 32 pesmi drugih dveh predavanj; od teh so bile pozneje natisnjene samo tri: Kaj pravite, kaj pravite (Narodna pesem, LZ 1897, 583), Ne vem, kdo bolj je tužen (LZ 1898, 468) in Kaj ne, da čudna sem (prav tam, 495), vse druge so še neobjavljene.

Iz ohranjenega gradiva bi o tedanjem Murnovem obzorju težko kaj zanesljivega ugotovili. Sicer je segal najbrž po istih pripomočkih kakor njegovi tovariši, toda jasnih sledov tega ali onega vpliva ne vidimo. Posebno ne vidimo vpliva narodne pesmi, ker tisto, kar sam imenuje narodno pesem, ne razodeva ljudske poezije, temveč ljudske motive v na pol meščanski govorici. To dobro kaže 3. kitica v prvotni redakciji Narodne pesmi, ki mu jo je pozneje za tisk najbrž spremenil Aškerc:

A dragega pa jaz poznam
Kot mene on pozna,
In vem, da nama prav nihče
Ne zdvojil bi srca.

V otožni melodiji njegove skromne pesmi se čutijo odmevi Jenka (Slika), Gregorčiča (Le poj!), morda tudi Lenaua. Iz te pesmi se oglašaja

branja dobro čutimo, če primerjamo Župančičeve »Ledene rože« (V 1896, 177) in Vrchlickega »Ledena okna«. S češkim slovstvom se je tedaj ukvarjal tudi Župančičev sošolec A. Dermota, ki je v osmi šoli l. 1895/96 predaval o Vrchlickega zbirki »Pisně poutnika« (gl. izvestje ljubljanske višje gimnazije l. 1895/96); o novejši češki literaturi pa je Dermota na splošno govoril o Zadrugi 4. julija 1896 (poročilo v tajniški knjigi, str. 84).

¹⁸ Prim. Župančičev jubilejni zbornik, Lj. 1928, str. 108.

¹⁹ Župančičeva osebna izjava v marcu 1949.

²⁰ Ker je Merhar v seji 16. nov., ko so predlagali Murna za sprejem, nasprotoval, češ da »je imel priliko videti, da Murn nima veselja do slovstva« (tajniška knjiga, str. 31), je svojo kritiko oprl na pregovor: Vsak začetek je težak. Cankar je očital Merharju nejasnost ter trdil, da za pesnika ta pregovor ne velja, ker pesnikuje, kadar se mu zdi in če je zato razpoložen (prav tam, str. 45).

želja, da bi ga vsaj upanje ohranilo, prizadeva si, da bi pomiril duha in srce, ki se dvigata nad njegove moči. Od življenja zapostavljeni sanjar si utvarja lep svet, a malo veruje vanj. Osrednji motiv v vseh pesmih je srce. Ta motiv spremljajo podobe vodnega vala, oblakov na nebu, orkana na morju; drobni ptiček mu je poslanec ljubezni, isti ptiček mu je prispodoba nezvestobe; nezvesto dekle gleda pogreb svojega prvega ljubega, a tisti, ki se ga je oklenila, se obrača od nje; dekle se za svojo ljubezen opravičuje stari teti itd. Nekaj obmestnega, na pol kmečkega, na pol gosposkega gleda iz podob, ki mu jih poraja vroče, osamljeno čustvo. Murn je te svoje prve pesmi resnično živel, zakaj okolica Cukrarne, kamor se je po potresu 1895 preselil s svojo gospodinjo,²¹ mu je prinesla družbo in znanje z na pol proletarskimi dekletki, ki so razvnela njegovo občutljivost in ga žalila zaradi njegovih mladostnih težav in neobgljenosti.²² Na to meri XII. pesem v ciklu tretjega predavanja:

Kako krasna si, ljubica,
Ko v spanju se smehljaš
In drugega predragega
Ime si šepetaš.

Kako krasna si, ljubica,
Ko v spanju govoriš
In drugemu predragemu
Črniti me pustiš.

Kako krasna si, ljubica,
Ko zrem te v sanjah teh
In mi vzbudiš, ko se smehljaš,
Krog usten tožen smeh.

»Samoten plamen, z vetrom se boreč, na tla pritiskan, kvišku koprneč« — takega je že takrat spoznal Župančič. Njegovo čustvo in domišljija sta se kosala z nekim neopredeljivo večjim svetom in si ga skušala osvojiti. To nam kaže IX. pesem istega cikla:

Da je srce moje morje,
Hotel src bi jaz ljubiti,
Kolikor zvezda po noči
Čarokrasni nebes kiti,
Hotel src bi toliko imeti,
Kot se rib v valovih morskih sveti.

Da je srce moje Orfej,
Hotel peti bi prečarno,
Da utešil s svojim glasom
Vsem jaz srce bi viharno
Hotel peti, peti, bi ljubiti,
Vsem strasti za vedno umiriti.

Da je srce moje utva,
Stal kraj morske bi obale
In iz globočine nosil
Bisere na dan bi zate:
Hotel gorko ves bi svet ljubiti
Z biseri ga morja bogatiti.

Dokler še ni našel pravega izraza, so bili v tej veliki volji samo zanosni gibi in onemogle želje, ki jih drugi tovariši niso mogli razumeti, zato je naravno, da so vzbujale neugodno sodbo šolsko umerjenih kritikov in da je verjetno samo Iv. Cankar prav ocenil njegovo drugo branje.

²¹ Prim. S. Trdina, Jos. Murna-Aleksandrova Izbrani spisi, Lj. 1933, str. IX.

²² Nekaj spominov na to mi je pripovedovala marca 1949 Zalka Jeločnikova.

Za Murnovo teženje po čisti liriki so najznačilnejše dvo ali trokitične pesmice s anaforično se ponavljajočimi verzi na začetku vsake kitice. Štiri ali več kitic ima redko. Vendar se že v teh prvih pesmih kaže, kako se pesnik trudi za nov izraz in da mu je več za to, da najde svojstven motiv, kakor da posname staro idejo. Tudi Aškerčev vpliv in orientalistvo nista šla mimo njega, a zdi se, da so ti vplivi prodrli šele kasneje, ali pa jih v »zadružnih« branjih še ni pokazal.

Tudi sledove dramskega oblikovanja najdemo v Zadrugi. Veliko zanimanje »zadrušanov« za gledališče ni moglo ostati brez vpliva na njihovo slovstveno delo. Kette je že v februarju 1894 opozoril tovariše, da so njihova predavanja enostranska in da bi se morali poizkušati v dramatiki. Sam je proti koncu svojega »zadružništva« pisal razne dramske igrace,²³ še prej je napisal burko Naši dijaki, vendar izven Zadruge.

V »zadružnem« arhivu imamo kos enodejanke »Izprideni dijak«, ki jo je 27. okt. 1894 za svoj sprejem predložil Julijan Železnikar. Na ohranjenih listih (8 strani) tega »obraza iz domačega življenja« se prikazuje spor v družini starega Tomaža Gabra. Izmed obeh sinov je mlajši Jože posestnik in krčmar, starejši Janez pa živi pri hiši kot izgubljen študent in je tujec med svojimi. Ker ni hotel v semenišče, mu je oče odrekel pomoč, ostal je kmet pri svojem bratu, a od hrepenenja po pravem poklicu je zbolel. Brat Jože ga ljubi, le njegova žena ga ne more trpeti in je postavila moža pred odločitev, ali pojde od hiše izprijeni brezverec ali ona. Konca drame ne poznamo, niti kritike, ker je bila ocena splošna (tajniška knjiga, str. 10).

Gibalo drame je župnik Miha Majnik, Janezov sošolec. Iz sovraštva do svojega političnega nasprotnika je nahujskal Jožetovo ženo zoper svaka in jo podpihuje, češ da zaradi njega beži od hiše sreča; obenem izpodbuja starega očeta Tomaža k slepi darežljivosti za cerkev. V 5. prizoru pride do spopada med župnikom in Janezom. Na župnikove očitke, da ne hodi v cerkev in da piše zoper duhovščino, odgovarja Janez, da je sicer prijatelj resnice, toda pismo, na katero se sklicuje župnik, je ponarejeno in ni pošiljal takih dopisov v časnike; v cerkev ne hodi, ker mu je župnik osebno zoprni, pridige presedajo njemu in vsem vaščanom, župnik ne živi krščansko, on in njegove vrste duhovniki prenašajo svoje samoljubje in častilakomnost v verski boj:

Majnik: Nikdar niste čutili v sebi svetega poklica, zato ste obesili šolo na kol, kajti vaš krščanski, v sveti veri poučeni oče, odreči vam je moral svojo pomoč, nadaljevati posvetne in — pregrešne študije na Dunaji. In tako ste obviseli doma kot jarem svojemu bratu in tratite svoj čas s tem, da hujskate krščanski svet proti svojim voditeljem duhovnom in mu delate pot v peklo, katero Vas gotovo pogoltno v svojo žrelo.

Janez: ... Ni opešala sveta vera v narodu našem, ker ona je sveta, človeškemu srcu prirojena last, ki opešati ne more, — pač pa peša Vaše

²³ Ivan Cankar, Zbr. spisi XVI, str. 81; Dragotin Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, II. knjiga, str. 350.

gospodstvo, ker razvija svoja krila trezni razum! In to je srd Vaš, to je v očeh Vaših »pešanje svete vere« — ugašajoče gospodstvo Vaše vrste svečeništva! In čemu ista peša? Čemu peša spoštovanje do Vas? Ker si ga z Vašim vedenjem ne znate ohraniti in zabredate čedalje globlje v antipatijo naroda!... Osvedočeni pa bodite, da v celi dobi Vašega svečeništva tudi jaz nijsem počival, marveč storil za izveličanje svojega naroda na zemlji mnogo več, nego Vi za njegovo nebeško izveličanje.

Ta igrlica postavlja nasproti dva izrazita igralca: župnika in izobraženca na deželi. Kot »obraz iz domačega življenja« zajema tipiko svojega časa, strasten politični boj, ki se začneja v časopisju in v cerkvi, čas, ko prehaja v napad politični duhovnik in v boju* za oblast začno odločati neetična sredstva. Idejno in ekonomsko ozadje tega boja je sicer naivno zasnovano, motiv boja za gospodstvo pa je resničen. Tudi propadanje kmetij je bilo živo vprašanje, mladi pisatelj se le ni mogel poglobiti do njegovih vzrokov. Način prikazovanja je nedramatičen, govor žurnalistično retoričen, o motiviki pa lahko rečemo, da so v nji znamenja poznejših Cankarjevih političnih in socialnih dram.

Kakor smo v idejni vsebini videli zanimiv proces osamosvajanja in sproščenja mladih ljudi, krizo med tradicijo in osebnim prebujenjem v duhu tedanjega liberalizma in individualizma, tako opazamo podoben proces v obliki. Oblika »zadružne« dobe prinaša prelom s formalizmom in prehaja v živ pesniški organizem. Večina pesnikov je začenjala s šolskim klasicizmom in formalizmom, saj poleg gazel, trioletov, rispetta, heksametrov²⁴ in distihov najdemo najpogosteje tradicionalno štirivrstično kitico; vpliv Aškerčevega deseterca pri Cankarju je vsaj na zunaj formalističen. Tak prehod dokazujejo tudi pesniške podobe in besedni izraz.

Značilen zgled oblikovnega preloma najdemo pri R. Erženu. Vzgoja v starem grškem in rimskem, posebno v nemškem klasicizmu je bila tako močna, da v njegovih prvih pesmih ne najdemo samo Fortune, Venere, Amorja, ki jih ima še Heine, temveč vso zgoščeno klasicistično alegoriko. Taka je pesem Obupnikova prošnja, ki je nastala že l. 1892²⁵ in jo je pesnik bral v večjem ciklu Lirični quodlibet 4. jun. 1893. Pesem je samogovor morilca, ki se je maščeval za nezvesto ljubezen in zdaj bega skozi viharno noč ter prosi nebo, naj ga pokonča s strelo. Vse spremembe v naravi so upodobljene z alegorijami starih bogov: Dnevna luč je Apolonov svit, sončni zahod Helij, ki odhaja za gore; nato pride viharna noč in megle Jupitra Pluvija, jutranja zora »Avrore nežni žar« naznanja nov Helijev prihod. Dejanje nesrečnega obupanca je delo bogov: nebeška Venera mu je pokazala krasno nevesto, ta sreča je bila Amorjev dar in vzeli so mu jo bogovi; prišle so Erinije, v njegovem srcu divja Eol s svojimi viharji — zato si želi, da ga objame

²⁴ Iv. Baloh je v začetku II. poslovnega leta predaval o slovenskem heksametru in za zgled bral svoje prevode iz Goethejevega epa Herman in Doroteja.

²⁵ Gl. Dijaški genij v NUK, ms. 823, št. 13.

noč Hada in da pije pozabljenje onstran Letinega brega. Kakor odmevi Stritarjevih posnetkov po Sofokleju se zde zanosni verzi mladega pesnika:

Ko misli, da je vse storjeno, Titanski jarm se prerodi, Trpljenje novo zaskeli, — In v novo sužnost je vkovano! Tako na svetu najti ni Mirú, ki ga srce želi,	Ker sveta divjji hram in šum Ko srce pači, — bistri um! — V samotnem, tihem srcu le, Ki ne pozna življenja strupa, Ki srca ne pozna obupa, Tu pravi mir domuje še! —
--	---

Že prvo Erženovo predavanje 30. apr. 1893 je prineslo precej drugačne pesmi (prim. str. 190). Ob svojem tretjem predavanju 7. jan. 1894, ki ga je ocenjeval Kette,²⁶ je pesnik čutil, da mora spremembe svojega pesniškega izraza kritiku že vnaprej pojasniti. Pri prvi pesmi (I. Misli) je zapisal: »V drugi in zadnji vrstici te pesnice (sicer proti pravilu) nisem napravil nobenega daktila, da se ta dva verza, v katerih je glavni efekt pesni, že fonetično razlikujeta od drugih in vzbudé čitateljevo pozornost.«²⁷ Pri drugi pesmi (II. Misli) beremo pojasnilo o pesnikovem doživetju in izrazu tega doživetja: »Vodilna misel: Ljubezenske misli so močnejše kot naravni pojavi: Zatorej tudi povsodi silijo na dan, tudi v prijetni naravi, da ne čujemo več ptic, vetriča in šumečega potočka — temveč da se nam vse to dozdeva le kot odmev lastne notranjosti, lastnih misli — ljubezni!«²⁸

Začetek svobodnejšega, naravnejšega ritma, ki ga je poskusil Eržen in doživetje zunanjega sveta v načinu pozno romantične čustvenosti, to je skozi medij svoje notranjosti, ali določneje: Heinejev vpliv, kaže na Iv. Cankarja, ki se je v istem času obrnil od klasicizma in slovenskega epigonstva, ko se je srečal s Heinejem. Ta prelom se začneja pri Cankarju l. 1892, pri Erženu l. 1893.²⁹ Vse kaže, da je med Cankarjem

²⁶ Gl. Dragotin Kette, Zbr. delo, II. knjiga, str. 201.

²⁷ Sem dolgo, dolgo premišljeval O sreči in o tebi, Naposled vsega se skesal Smejál se samemu sebi.	Še enkrat obide misel me ta, Oh, večno jo nosim pri sebi — A zdaj bi se zjokal od vsega srca Po sreči in po tebi.
---	--

²⁸ Zvrgolijo ptice, Sapice pihljajo, Zubori potoček, Zubori ter ziblje Mene v sladke sanje, Da mi vtriplje srce V radosti mamljivi... Ni to ptičev pesen, Ni pihljanje sapic,	Tudi šumni potok Me ne ziblje v sanje, Da mi vtriplje srce V radosti mamljivi: To so misli náte, Krasno dekle moje, Ki si vse življenje, Ki si vsa mi radost — Sreča in nesreča!
--	--

²⁹ Oporo za to trditev daje gradivo, ki ga je objavil Alf. Gspan v Novih Obzorjih 1949, str. 562—568. Tam imamo za distihi, sapfiško kitico, za raznimi tradicionalnimi in formalističnimi kiticami naenkrat prostejši ritem (Lovec) in presenetljivo zaostren čustveni paralelizem (Slavec).

in Erženom tesna zveza, le da je prelom pri Cankarju prihajal počasi in globlje, pri Erženu pa naglo in manj globoko.

Takšno je bilo pesniško obzorje najvidnejših »zadružnikov«, takšni so bili začetki njihovega oblikovanja. Odločili so se za smer, ki je prave sadove dala šele kasneje, ali sledovi te smeri kažejo zanimivo razvojno pot. Posebno jasno pa te njihove premike in ovire pojasnjuje prizadevanje za kritiko. Kritiko so gojili z veliko prizadevnostjo in doslednostjo, večkrat neizprosno in strastno. Vsako branje je moralo dobiti svojega ocenjevalca; poleg njega so se oglašali tudi nepripravljeni kritiki, posebno kadar so si bila mnenja nasprotna. Dovoljena je bila tudi protikritika, kjer se prizadeti ni samo branil, temveč je navadno prešel v napad.

O načelih kritike je obširno govoril A. Dermota, ko je ob mottu »Lapides clamabunt« (Lucc. XX, 40) ocenjeval 5.—8. junija 1894 Škrjančeve pesmi. Zavrnil je kritiko, ki samo učeno trga, prav tako odbil bombastično govoričenje z mnogimi tujkami, pa tudi prizanesljivost do začetnikov mu ni bila všeč:

»Kdor čuti v sebi poklic, da deluje blagosno za narod na slovstvenem polju, tega ne bomo ostrašili s kričem, da bi nehal; kogar pa oplašimo, ta nima poklica, in torej ne izgubimo nič z njim, če prav izgine s Parnasa s svojim konjem; bomo imeli vsaj več trave, ktere že tako nedostaje na rujavaj goril... Saj niti pred Levstikom niso tako počenjali, a mi hočemo še sedaj po njegovi smrti, sedaj, ko nam je spisal J. Stritar tako estetiko v svojih literarnih pogovorih! Da, lapides clamabunt!«

Po večini kritiki niso imeli dovolj estetskega znanja, niti dovolj prirojenega okusa, najmanj pa so imeli ustvarjalnega daru in progresivnega nagona. Najpogostejša je preprosta logična kritika. Ocene obnavljajo pesnikov doživljaj, opozarjajo na nejasnost ali nedognanost te ali one situacije, na neskladnost misli ali neprimernost posameznih besed. Tudi prve Cankarjeve in Kettejeve ocene so še take. Po navadi kritik predlaga drobne popravke in jih vstavlja v pesnikovo besedilo. Taka je Škrjančeva ocena Cankarjeve Ljubezni ter Mohameda in Kadiče, pa tudi Župančičevih Vil, toda iz poznejše predelave Ljubezni in Vil vidimo, da sta se oba pesnika malo menila za kritikove predloge.

Iz marsikaterere Cankarjeve, Kettejeve ali Dermotove kritike čutimo vpliv tedanje skrbne filološke šole (Pleteršnik, Levec, Vodušek, Virbnik i. dr.), kritiki opozarjajo na jezikovne nepravilnosti, na pravi pomen besed in na skladnjo. Posebno ostro je zoper slab jezik nastopil poznejši filolog Iv. Kunšič, ocenjujoč 12. nov. 1893 Škrjančevo povest »Gorska roža«:

»Govoriti o sintaksi, o pravilni pisavi ni prav za prav mogoče, ker o tem bode moral gosp. prihodnji urednik [zadružne knjige] nevednežem govoriti! Ni pa ne samo vredno, temveč tudi nepotrebno. Kedor ima veselje in voljo, vže sam ve zakaj piše tako in ne drugače. — Vsak si mora sam prisvojiti toliko slovenske slovnice, da vé zakaj piše tako in drugače. In najboljšega pisatelja, ki bi ne znal zakonov svojega materinega jezika, imenoval bi lahko sovražnika svojega rodu...« —

Pozornost vzbujajo Dermotova kritika treh neznanih Kettejevih pesmi 15. marca 1894, v kateri je ocenjevalec prvo pesem, sonet, obnovil v prozi in pokazal, da vsebina drugega dela soneta ni vzporedno izpeljana z vsebino prvega ter pripomnil: »Da sem razkrojil sonet v prozo, naj se mi ne očitajo Herderjeve besede, ki pravijo, da so ljudje, ki mislijo, da je to, kar ni prav v prozi, nápačno tudi v poeziji.«³⁰

V kritiki Škrjančevih pesmi v juniju 1894 je Dermota poleg logičnega načela postavil tudi vrsto oblikovnih vprašanj, o pesniškem jeziku, metru, rimi in še posebej o pesniški zgradbi. Pri neki pesmi trdi, da bi prva kitica morala biti zadnja, ker se v nji zaostri dejanje in misel:

»Pesem mora biti pointovana, t. j. [prečrtano s svinčnikom: liki obelisk dvigati se više in više, dokler da se konča v ost]; pesem mora teči liki studenec, ki začne lahko izvirati, a se krepi vedno bolj in bolj, dokler se ne izlije ves tok, pomnožen s pritoki, v morje. — Krasna priča nam je v tem smislu Levstikova: 'Izbavi nas zlega!' in še mnogo drugih.«

Pravila klasične poetike so »zadružani« prejemali iz branja staro-klasične in nemške literature, iz Stritarjevih pogovorov v Zbranih spisih; posamezni so se dokopali tudi do tedaj najbolj rabljene Gottschallove in Kleinpaulove poetike.³¹ Manj razgledani ocenjevalci, priklenjeni na tedanje domače formalistične zglede so ponavljali zahteve o pravilnem metru in dobri rimi. Tako je Al. Peterlin pri svojem sklicevanju na Cimpermana naletel na Kettejev odpor v pomembni protikritiki in v gazeli Novejšim poetom.³²

Kettejeva protikritika dokazuje, da so pravi pesniki že zgodaj čutili elementarno razliko med narejenim in živim ritmom, med vezano rimo in tistim blagoglasjem, ki se ne izraža le v čistoti rim, temveč v celotnem muzikalnem nastroju pesmi. V svojem odgovoru Peterlinu pravi Kette, da mu je važnejša čista misel kakor čista rima, rima mora priti za mislijo, ne da bi v rimo vtikali misel; prav tako se mora ritem ukloniti misli. Pri teh trditvah se sklicuje na Heineja in na ljudsko pesem, ki upošteva naravni ritem in se ne menita za metriko. Proti formalizmu je naperjeno tudi Kettejevo berilo O lirični poeziji, kjer terja od pesnika predvsem pristnost čustva in naravno obliko ter poudarja, da je prava umetnost preprosta. Poudarek, da je prav v narod-

³⁰ Prim. Dragotin Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, I. knjiga, str. 309. — Dermota je imel to Herderjevo misel iz šolskega pouka ali iz Bodenstedtovega Mirze Schaffyja, kjer stoji citat iz Herderja kot motto pri ciklu Mirza Jussuf: »In der Kritik macht man die Probe, Verse in Prosa aufzulösen, und nimmt den Grundsatz an, dass, was in Prosa Unsinn ist, es auch in Versen sein müsste.«

³¹ Na Kleinpaula opozarja Cankar v svoji polemiki proti Dermoti (SJ 1841, str. 78); oba, Gottschalla in Kleinpaula, omenja v pismih bratu Karlu (CP I, str. 45). Da je Cankar Kleinpaula res bral, na to spominja marsikako vzporedno mesto o bistvu poezije, zlasti o narodni in umetni pesmi, o sentimentalnosti itd. Prim. Ernst Kleinpaul, Poetik in drei Teilen, Bremen 1892 (deveta, predelana izdaja), str. 13–14, 416–420.

³² Glej Dragotin Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, I. knjiga, str. 210; II. knjiga, str. 209–214.

nih pesmih veliko dobrega in lepega, česar doslej pesniki niso vedeli, se sliši kakor napoved nove pesniške smeri. In kakor da je mladi rod vnovič prisljuhnil Levstiku, se slišijo besede: »Povrnimo se k naturi in narodu, in naše pesmi bodo lepe. Da! Velikega pomena za nas je narodna poezija. Kajti mi smo kolikor toliko pokvarjeni, narod ne še tako; on še misli in čuti kakor prav: mi smo afektirani.«³³

Čim bolj so vodilni »zadružani« dozorevali, tem bolj se čuti nasprotje med njimi in raznimi posilipisatelji, med novo umetnostjo in med posnetki preteklosti. Zato l. 1895 in 1896 nastane viden razpor. Iv. Cankar in Kette nastopata proti slabi prozi in brani novo liriko pred zastarelimi formalisti. Tako je Cankar brezobzirno sodil povesti Fr. Kržeta,³⁴ Kette pa se je ob oceni črtice Iv. Novaka »Stefanijin soprog« ponorčeval iz tistih, ki menijo, da pišejo v narodnem duhu, če robato posnemajo Jurčiča in iščejo humorja v surovih posnetkih realističnih tipov in originalov; nič manj odločno pa ni nastopil v kritiki Praprotnikovega spisa Vzor pravega narodnjaka zoper zastarelo in naivno poučnost.³⁵

Ob vprašanju formalizma in prirodnosti, ob nastajanju svobodnejšega umetniškega organizma je bila nujna tudi odločitev o miselni vsebini. Prav očitno je, da so imele prve Cankarjeve in Kettejeve pesmi najostrejšo vsebino in da so se nepomembni pesniki vdajali malo pomembnim predmetom. Čim bolj se uveljavlja pesem drobnih doživetij in globjih dušnih odkritij, tem bolj opazamo, da branilci statične estetike zahtevajo idej, vrednih upesnitve. Ob oceni Kettejeve pesmi *Starec in ptica* poudarja R. Eržen, da je pri presoji umetnosti treba paziti na dvoje: na »estetiko«, pri čemer misli prijetno in presenetljivo obliko, in na »klasičnost«, kar mu je, kakor se zdi, vzvišena misel; šele dovršena oblika in tehtna vsebina, pravi, daje umetnino. Ko hvali Kettejevo dovršeno obliko, pripominja:

»Kedo bi se navduševal za pesen, ki goji klasičnost? Berimo Klopstockovo *Messiado*, ali nas ne bode slednjič dolgočasila? Saj Lessing sam pravi, da močno dvoumi, da bi imel narod nemški moža, ki bi bil ta klasični umotvor prav od konca do kraja prebral. A kedo bo nasprotno odobral pesen, ki goji samo estetiko. Mogoče nam bo prijetna, kakor lahna vabljava godba nas bo morda razveselila — toda kmalu preide nje utis in ravno zato nima nobene višje slovstvene vrednosti. — Prava umetnost zahteva torej umno spojitev klasičnosti in estetike. Ta pesen bo prijetna in obenem temeljite vrednosti, ki nas ne razveseljuje samo z muzikaličnim jezikom, ampak ki nas ob enem tudi blaži z visokimi mislimi.«

V kritiki danes neznanih Kettejevih pesmi ugotavlja 15. maja 1894 A. Dermota, da misel Kettejevega soneta ni kaj velikega ter nadaljuje:

»Sploh pa se opaža v sedanjih časih, zlasti v Vesni in časi celo v Zvonu, da so natisnjene pesmi, ki imajo le kak poseben kontrast, misli pa prav za

³³ Dragotin Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, II. knjiga, str. 228.

³⁴ SJ 1941, str. 75, 82–84.

³⁵ D. Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, II. knjiga, str. 222, 231.

prav nobene. Misel pa mora biti po mojih mislih ne le taka, da iznenadi, presenetí človeka, temveč resnično vzvišena, tako da bo lepa in res pesniška in v verzih napravila mogočen vtis.³⁶

Ko resnobni Dermota v kritiki Škrjančevih pesmi razbira vprašanje »kaj in kako«, se zlasti obrača proti pesnikom, ki opevajo vino, v oceni Cankarjeve »Helene« pa odklanja pesnikovo sentimentalnost. Očitek sentimentalnosti je dvignil Cankarja, da je napisal znamenito protikritiko,³⁷ v kateri zavrača »zadružno« kritikovanje, podira pesniške avtoritete Levstika, Stritarja in Cimpermana, pojasnjuje, kaj je sentimentalnost ter nato ugotavlja, da so pesmi v njegovi »Heleni« nastale iz realnih dejstev in strasti, iz realnih situacij, ki vzbujajo taka in taka čustva, niso pa te pesmi iz čustev poiskana dejstva, strasti in situacije ali utvare nekega ideala; s svojo liriko ni hotel doseči nič več kot neposreden izraz realnega čustva, in če je vse to »otožno, žalobno in milobno, več pa tudi ne«, kakor pravi Dermota, je to največji uspeh liričnega pesnika, več ni mogoče od njega zahtevati, le sentimentalne svoja čustva razlaga »s prilizljivim, osladnim jezikom«.³⁸

Posebej se Cankar obrača proti trditvi, da bodi lirična pesem kaj več kot izraz čustva, proti Levstiku in Cimpermanu, ki sta edina med slavnimi hotela od svojih pesmi še več: ideje. Sedanji posnemalci kobacajo za njima in so vsi obsojeni na pozabljenje, tudi Aškerc je med njimi:

»Nekateri ljudje namreč mislijo, da morajo na vsak način spraviti v verze vsako svojo misel, če je še tako suhoparna in prozajična. Tako dela zdaj tudi Aškerc, in jaz sem prepričan, da se zgodi z njegovimi filozofičnimi in političnimi proizvodi prav takó, kakor se je zgodilo s Klopstockovimi odami: slavili jih sicer bodo, toda bral jih ne bo nihče. V liričnih pesmih se morajo zrealiti čuti, ne pa globoke in samó za pesnika razumljive misli.«³⁹

Nazadnje se Cankar brani pred domnevo, da je v svojih pesmih posnemal Heineja in njegovo — sentimentalnost. Heine, pravi, niti ni mogel biti sentimental, ker je v vsebini in obliki posnemal ljudsko pesem.

»Nepopačeni narod je še sam tako naraven, da ne čuti nikake potrebe po narodi in ne vidi njene svobode in dovršenosti, ker je sam svoboden in nepopačen. Zdaj ko tudi prosti narod suroví, misleč, da se lika, ni tudi narodnih pesmij več, ali če so, tedaj so čisto drugačnega duhá, kakor so bile prejšnje... Heine tedaj ni sentimental, in moje pesmi tudi ne. Kaj imam tedaj jaz opraviti s Heinejem?«⁴⁰

Z zadoščenjem obenem ugotavlja Cankar, kar omenja Dermota, da je že pred leti strogo sodil o Stritarju; prav zato njegove pesmi niso sentimentalne, ker nič ne dišijo po Stritarju, ki je zdaj pa zdaj sentimental, zdaj pa zdaj suhoparen pridigar.

³⁶ o. m., I. knjiga, str. 309.

³⁷ Objavo gl. SJ 1941, str. 75—82

³⁸ o. m., str. 78.

³⁹ o. m., str. 79.

⁴⁰ o. m., str. 79 in 80.

V tej protikritiki Cankar tudi razlaga novo pesniško ustvarjanje — kakor pravi, iz usmiljenja do nevednega kritika. Ko ob pesmi »Da morem to, postavil bi« (LZ 1896, 67, predelana v Zbr. sp. I, 5) kritik vprašuje, kaj pomeni ovela roža v zadnji kitici, pove pesnik, kako dogodek, ki ga ne omenja neposredno, nakazuje in osvetljuje iz situacije:

»Že v tem, da je on sam in žalosten, medtem ko gre njegova ljubica vesela z drugimi mimo njega, je zadnja kitica dovolj razložena in mislim, da razen Dermôte ne bo nihče prašal, kaj pomeni v očigled mrtve dekletove ljubezni in mrtve sreče uvela roža... In ta roža se je morala omeniti v zadnji kitici, zakaj ljubica je morala pokazati pesniku sama, da ne mara več zanj; in to je storila indirektno, ko je spustila iz roke cvetico rávno ko je šla mimo njega. Jaz sicer vem, da bi Dermôti bolj ugajalo, ko bi nazadnje deklamovala Helena s solznim patosom svojo ljubavno odpoved, a trdil ne bo nihče, da bi bilo to poetično.«⁴¹

Umetniška ideja Cankarju ni filozofsko ali splošno umsko dognanje, temveč dogodek v njem samem, zametek v pesnikovem tvornem duhu. Kakor splošno uzakonjena morala ne more biti pesniku njegova duhovna vsebina, tako ne morejo zunanje ideje same biti predmet ustvarjanju; pesnik ustvarja iz osebnih doživetij, spoznanj in vtisov iz zunanjega sveta. Te dogodke v njem samem, njegove vtise in čustva je treba tem pristneje in tem neposredneje upodobiti — skozi občutljivi medij pesnikove osebnosti.

Iste misli, le nekoliko obzirneje, vendar ne brez polemične osti je takoj za Cankarjem ponovil Kette v predavanju O lirični poeziji: »Občutki, sami občutki! Ljubezen do deteta, do ljube, žalost po ljubem, to so sami občutki, pa nikake posebne misli. Nasprotno pa mi je dobro znano, da ravno tiste pesmi, ki imajo kake posebne misli, niso nikdar zadobile pri ljudeh tolike veljave, kakor take preproste, iz srca izvirajoče in v srce segajoče pesmice.«⁴²

Žal nam mora biti, da se je izgubila obširna Cankarjeva kritika Kettejevih pesmi 30. januarja 1896;⁴³ prav tako se ni ohranila njegova ocena drugega Murnovega branja 22. febr. 1896. V obeh bi našli to ali ono pričevanje o novi liriki, o tihih dogodkih pesnikovega osebnega življenja in njegovega pojmovanja zunanjega sveta — sled porajajočega se impresionizma in subjektivizma.

Kettejevo in Cankarjevo vzajemno poudarjanje neposrednosti, naturnosti, priziv na ljudsko pesem, je obenem zarodek tiste nove

⁴¹ o. m., str. 81.

⁴² D. Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, II. knjiga, str. 228.

⁴³ O tej kritiki pravi Cankar: »Pri zadnji seji sem predaval jaz osem pesmij, Kette pa samo tri; njega sem kritikoval jaz, mene Dermôta; ta je dobil svojo stvar v roke štiri dni pred sejo, jaz pa štiri ure, predno sem prišel sem; in kljub temu sem spisal jaz o treh pesmih štirikrat tolikšno kritiko, kakor Dermôta o osmih pesmih. Na kvantiteti ni toliko ležeče, bo kdo ugovarjal, zato se predrzmem trditi, da sem jaz v svoji kritiki ne samo štirikrat toliko, temveč najmanj desetkrat toliko povedal, kakor Dermôta v svoji in očitati se mu upam, da mojih pesmij niti kritikoval ni, ker mu tudi ni bilo mogoče, zakaj on ne vé, kaj je kritika, ne vé, kaj je poezija in zato se mu še ne sanja ne, kakó se pesmi ocenjujejo.« — SJ 1941, str. 76.

romantike, ki se je oklenila ljudske motivike, dobila pri vsakem izmed »moderne« svojstven izraz, pri vseh pa tisto globoko narodno značilnost, ki je dotlej slovensko slovstvo še ni pokazalo. Cankar je bil v začetku s svojo liriko in romancami še daleč od te značilnosti, tudi ob »Heleni«, zato je kasneje tem močneje zaživela v njem. Kette, ki mu je bila bližja slovanska literatura, je bil Cankarju že l. 1894 ob pesmi Sodba oponesel, da pri njem pogreša narodnega čuta in da preveč hodi po tujih krajih.⁴⁴

Prav ta borbena zveza med Cankarjem in Kettejem v začetku l. 1896 tik pred njunim izstopom iz Zadruga dokazuje zavestno pot »modernih«, proč od formalizma in epigonstva. Župančič se v svojem iskanju v ta boj ni spuščal in se je tiho umaknil, Murn se je umaknil tako, da so vsi čutili v njem Cankarjev uporni duh. Takšno je bilo rojstvo mlade slovenske umetnosti; iz volje, da najdejo pristno poezijo, zvesto podobo svojih čustev in spoznanj, tisto, ki naj preobrazi življenje, so se mladi ločili od starih umetnostnih vernikov, prav za prav od nepomembnih in neplodnih mladih epigonov. Ta preobrat se je sicer začel ob spoznavanju tujega slovstva, zorel pa je samostojno, z lastnim iskanjem, osebnim umetniškim čutom in še preden so se mladi pesniki srečali z dekadenco. Ta preobrat se je izvršil predvsem iz nagonkega čuta svobodnosti in iz dejanskega odpora proti slovenski duhovni, politični in družbeni zaostalosti. Izvršil se je še prej, preden je slovensko javnost vznemiril Govekarjev naturalizem.

IV

Zadružnim slovstvenim in izobraževalnim sestankom so se že v začetku pridružila na pol politična, domoljubna in pozneje izrazito politična predavanja. To je ustrezalo tistemu društvenemu namenu, ki so ga imenovali pripravo za delo med narodom. Politični in drugi časopisi v čitalnici so omogočali članom, da so se poučili o političnih in splošno narodnih dogodkih ter si skušali ostvariti svoje mnenje.⁴⁵ Počasi se je začela ostrejša ločitev področij in v ospredje so stopila izrazito politična nagnjenja, tu in tam so udarila na dan idejna nasprotja in prerekanja ter prinesla marsikako nesoglasje in zagrenitev.

Zadruga je veljala za napredno, liberalno društvo. Njeno geslo »Bog in narod« je bilo last Narodno-napredne stranke, oziroma tistega meščanskega liberalizma, ki je idejo svobode občutil kot težnjo po

⁴⁴ SJ 1941, str. 72; Dragotin Kette, Zbrano delo, Lj. 1949, II. knjiga, str. 199.

⁴⁵ Dermota je v svoji oceni o predavanju B. Drenika »Razmerje med Avstrijo in Rusijo« 16. jan. 1896 dodal: »Nedavno sem v neki seji omenjal, da je ideja, pisati politične razprave, govoriti o politiki, za Zadrugo jako hvalevredna in pomenljiva. Kajti ne le, da se s tem izvršuje program Zadruga, da člani razpravljajo i o politiki, namreč s tem si prisvoje Zadržani tudi lastno samostojno sodbo o javnem mnenju in življenju, da se navadijo presojeti politične razmere, bodi si da je politično obnebje oblačno bodi si, da je vedro« (rokopiš v zadružnem arhivu).

narodno upravni osamosvojitvi in postopni politični osvoboditvi, v socialnih in duhovnih vprašanjih pa je stal na stališču osebne svobode in ni nasprotoval verskim tradicijam. Razsvetljska ali celo znanstveno pozitivistična opredelitev posameznika navadno ni posegala v narodnjaško složnost. Zato je tudi vsaka ostrina in presiljenost v domači in državni politiki veljala za narodno škodovanje. Tako se je pri Slovencih nasproti konservativni politiki, ki je bila v šestdesetih letih z geslom: Vse za vero, dom, cesarja postavila Cerkev kot avtoriteto v političnem in javnem življenju, počasi izoblikovala antiteza svobodomiselnih stranke z avtoriteto narodne suverenosti; v tej stranki so se zbirali liberalci od cerkveno vernih narodnjakov do pozitivističnih svobodomislecev. Mahničev nastop je to antitezo zaostрил; izza kritike Gregorčičevih Poezij l. 1884, še bolj pa izza ustanovitve Rimskega Katolika l. 1888 se je ta ločitev poglobljala in širila, programatično pa izvršila s l. slov. katoliškim shodom l. 1892. Narodni radikalizem ni znal proti novemu katoliškemu radikalizmu postaviti drugega kot brambo narodne celotnosti in je zato razglašal vsak napad proti sebi kot cepitev narodnih sil in protinarodno dejanje, vsako katoliško idejno ali socialno doslednost pa je skušal literarno in politično osmešiti. Tako se je teža narodne nesloge obračala proti Mahničju, ki je neutrudno napadal liberalizem in narodni radikalizem. Tak je bil položaj v začetku devetdesetih let, ko sta si stali nasproti Katoliško narodna in Narodno-napredna stranka.

V Zadrugi so bili ljudje različnih družbenih razredov, meščanski, uradniški in obrtniški, podeželsko kmečki in proletarski sinovi, med njimi pozitivno verni, skeptiki in neverni, vsi pa kulturno liberalni in nasprotni katoliški konservativni misli, ki sta bila njena simbola dr. A. Mahnič in ljubljanski škof dr. Jakob Missia. O tem pričajo prve Cankarjeve in Dermotove pesmi, Kettejeva Naš Mesija, ki so vse nastale pod vplivom tedanjega časopisja; o tem govori tudi pripoved Iv. Baloha, da sta on in Štefe ob I. kat. shodu, skrita za plotom na Starem strelišču, neusmiljeno zažvižgala, ko je nastopil Mahnič.⁴⁶

Zadružani niso bili nasprotni le katoliški politični struji, temveč tudi mladi »ligaški« skupini, ki se je l. 1893 zbirala pri dr. J. E. Kreku, se učila katoliške filozofije, sociologije in slovanske literature. Ta »liga« je hotela tudi radikalno nravno obnovo, kar je veljalo za mahničevstvo, zato so liberalni »zadružani« ostali sami svoji; nasprotje se je pokazalo zlasti potem, ko je bila ta skupina posredno zapletena v ovadbo zoper liberalne profesorje in dijake na ljubljanski višji gimnaziji.⁴⁷ H Kreku je bil prišel tudi Iv. Cankar, tam spoznal Župančiča⁴⁸ in ga nato odtrgal od Kreka.⁴⁹

⁴⁶ Spomini na Zadrugo, Ivana Štefeta, Cankarja in drugo, S 1928, št. 1.

⁴⁷ D. Kette, Zbrano delo, Lj. 1940, str. XXII—XXV.

⁴⁸ Iz. Cankar, Obiski, str. 11. — Cankarja je najbrž privedla h Kreku želja po izredni literaturi, saj na o. m. pravi, da je prosil Kreka za Erazma Rotterdamskega, a ga ni dobil.

⁴⁹ To Cankarjevo osebno izjavo je večkrat pripovedoval dr. Jos. Puntar

Za »zadružane« je bilo geslo »Bog in narod« najboljšo zagotovilo za svobodoljubje in narodno slovo, in to geslo so posebno v začetku vedno poudarjali. Kette se še 24. febr. 1895 v posebnem govoru sklicuje na to geslo ter se obrača proti prenapetežem te ali one stranke, ki škodujejo slogi in ovirajo delo (tajniška knjiga, str. 22). Dermota pa je 13. febr. 1896 ob razgovoru o strankah na Kranjskem povedal, da se Zadruga oklepa s svojim geslom Narodno-napredne stranke, ker ima ta stranka več nagibov, ki so podobni »zadružnim«, predvsem zagotavlja politično svobodo, ki je pri klerikalcih ni; liberalna stranka je sicer preveč malomarna, vendar meni, da bodo visokošolci, ki ustanovljajo radikalno stranko, pogoreli, ker so glede vere mlačni in ne marajo duhovnikov, a ljudstvo je najbolj navezano na duhovnike (prav tam, str. 53).

Zadružna misel dolgo ni dobila drugačnega izraza kot splošna izpodbudna gesla o nalogah narodnega dijaka ali v manifestacijah za slovensko kulturno enotnost (Cimpermanov in Marnov pogreb 1893, Gregorčičeva petdesetletnica 1894, vnema za Ciril-Methodovo družbo). Manifestacija za kulturno enotnost se je sicer ohranila do konca, vendar se začno bolj in bolj kazati tudi kritični in strankarski pogledi na javno življenje. Prvo ostrejše kritiko narodnega navduševanja najdemo v Dermotovi oceni Škrjančevih pesmi v maju 1894, kjer udari po presiljenem narodnjaštvu pa tudi po individualizmu, ki se samozavestno postavlja nad narod. Čeprav je bila razlog za to dala le nepomembna pesem o vinu in je pesnik v nji hotel povedati, da ob vinu stopa vanj navdušenje, v druge pa omotica, se je kritik ogorčeno razkoračil:

»To je tisto ponarejeno navdušenje za narod, vero, za dom, cesarja, gremo nad hudiča, sevé, če bo kaj pijače; tista hinavščina, prisiljena ljubezen do rodu svojega, ki se šopiri po svetu kakor nestvor porojeni iz pijane, burne' domišljije pesnikove (!) in vina! In ako že na navadnega pijanca — saj tudi v njem se rodi podobno navdušenje, če ne za drugega, za onega, ki mu plača pijačo! — zremo pomiljuoč ga: koliko bolj šele pomilujemo pesnika(!), ki išče navdušenja in bržkone tudi snovi za pesmi v vinu, če ga ne zaničujemo!! — — —

In naposled — kako ponosno [prečrtano: — če ne smešno! —] zakliče pesnik druhalci, ki ga zove norcem: »Visoko jaz se dvigam izmej trum, A Vi dosegli niste niti teh'. Moram vprašati: kakšnih trum? Žopet kakih pijancev?! Primoran sem dvomiti, da pegaz nese g. pesnika tako visoko, kakor si domišlja v tej pesmi; zakaj šepa precej in sestradan je ubogi konjiček, da mu slepec sešteje rebra! —

Splošna sodba: »Mislij ni drugih, nego nekaj hvalisanja samega sebe in preziranja svojega bližnjega, najsi se tudi govori, da 'vidi i siromaški stan!' — Torej si pesnik nasprotuje v tem, ker ljubi siromaka, a 'trume' sovražii!« —

Rezko idejno politično ost čutimo v govoru Iv. Lovrenčiča 2. nov. 1895 V spomin slovenskim pisateljem. Govornik v uvodu odgrne vizijo Doma mrtvih, kjer vidi Prešerna, Jurčiča, Levstika in Andrejčkovega Jožeta. Zjutraj na Verne duše premišljuje življenje teh mož in njih usodo. Prešeren je ostal nerazumljen kot pesnik in človek:

»Tako je pel Prešeren pred petdesetimi leti, ker je videl le posamezne rodove matere Slave, nezdružene. Kako bi pa pel danes, ko se bori brat proti bratu, sin proti očetu. Srce bi mu počilo tuge in žalosti, ko bi vedel, kaj se

sedaj godi po oni zemlji, kjer se je rodil in umrl on, po oni zemlji, katero je on tako neizrečeno ljubil... Poslušajmo, kar piše Mahnič: 'Vzglede slovenskega malikovanja imamo tudi Slovenci. Vemo, kaj je bil Prešeren, kakošno njegovo življenje. Pa bil je slovenski pesnik in to zadostuje, da se povdarja tudi njegovo življenje, njegove slabosti'... Da, mi ga občudujemo kot velika pesnika, čislamo ko moža poštenjaka, posnemamo pa njegov blagi značaj, vse to delamo, saj vemo zakaj in komu, četudi nas ti učeni dohtar imenuješ — slovstvene malikovalce.«

Govornik nadalje pripoveduje, da je Jurčiča uničilo siromaštvo in Levstik je največji slovenski mučenik:

»A kdo ga je položil v zgodnji grob? Odločno lahko trdimo: farška prenapetost. Ako bi ne bil ovadah očrnil Levstika v Olomucu, ne bi bil zapustil semenišče, ne bi bil torej padel v brezno, kjer je našel smrt. Zaradi svojih 'bogokletnih' pesmij je moral umreti tako zgodaj.« Cimperman, hromi trpin, je bil močan po duhu in Andrejčkov Jože, ki je delal in trpel vse življenje, danes ne uživa v svoji domovini niti zasluženega spoštovanja.

Lovrenčičev govor je bil političen v tisti najsplošnejši obliki, v kakršni so se tedaj obravnavala kulturna vprašanja, vendar čutimo v njem tudi vzgibe tiste preproste socialnosti, ki sicer vidi vzroke krivih pojavov v vladajoči družbi in jih obsodi v ogorčeno besedo, ne išče pa poti, da jih odpravi. To je še stanje neaktivnega liberalizma, ki se ne dvigne nad samo misel in ne razmišlja dosledno do konca. Tako mišljenje je prihajalo iz nejasnega ozračja in neodločnega prepletanja slovenske politike, ko se je po shodu zaupnih mož l. 1894 začela Narodno-napredna stranka kot Narodna stranka bližati gospodarskim načelom krščanskega socializma, kakor jih je bil postavil I. slov. katoliški shod, toda po porazu pri deželnozborskih volitvah l. 1895 so ti liberalni politiki za ohranitev svojega gospodarskega in kulturnega liberalizma začeli sklepati zvezo z Nemci in sprejeli zaradi tega načelo narodne zmernosti.⁵⁰ Ob tem malo iskrenem taktiziranju v politiki se je začel pripravljati nov poizkus narodne sloge kot združitev liberalnega in krščanskega principa, da bi Slovenci mimo strankarskih bojev našli pot do rešitve narodno političnih, kulturnih in socialnih vprašanj. Tudi to kratko razdobje je našlo v Zadrugi znaten odmev in priklicalo pravo trenje posameznih nazorov.

Prvi glas o edinosti slišimo v Lovrenčičevem govoru 19. okt. 1895 (tajniška knjiga, str. 28), ko razpravlja o pomenu Zadruge, o slovenski in slovanski zgodovini, neslogi in bojih, o slovenski knjigi kot priči in merilu kulturnosti. Kulturna edinstvo je bilo geslo mladega združnega rodu. Slogaštvo na osnovi nove politične orientacije čutimo iz govora Drag. Lončarja o poslovlilnem večeru l. 1896, ko sta bila navzoča tudi politika dr. V. Gregorič in A. Koblar in več narodnjakov, n. pr. dr. Lj. Jenko. Govornik razlaga geslo »Bog in narod« kot nasprotje novodobni mladini, ki opušča idealizem in se vdaja brezbriznosti v narodnih stvareh. Če se človek hoče obdržati nad življenjem, potrebuje hrepenenja po vzvišenem ali večno lepem — po Bogu. To mu daje tudi tolažbo v življenju:

⁵⁰ Drag. Lončar, Politično življenje Slovencev, str. 66.

»Življenje brez tega vzora vseh vzorov bi bilo pusto, mučno, kaj pravim mučno, naravnost neznosno, nemogoče bi bilo... Kdor pa neče uvideti, da je to zemsko bivanje le medel odsvit večnega žitja, temu je življenje ječa, iz katere se hoče osvoboditi, ako mu ne gre vse po volji. Brez Boga, brez vere v posmrtnost človeške duše bi bilo tedaj naše življenje prava muka, neznosno trpljenje... Zadruga je imela vedno pred očmi ta vzor, Boga in vero, ona bo i nadalje hodila to pot i nadalje negovala in čuvala to najdražjo svetinjo, katero je podedovala od pradedov svojih, neomadeževano, tako, kakeršno so sprejeli oni od blagovestnikov naših, za katero so prelivali tudi srčno svojo kri, boreč se za ,krst častni i slobodu zlatnu'«.

Drugi del združnega gesla razlaga govornik kot srečo in dolžnost za narodno delo. Delo za narod je najvišje zadoščenje, ki ga človek more imeti v življenju. Navaja besede dr. St. Kočevanja: »To kar sem storil v življenju za narod, to mi je največja tolažba v starosti. Verjemite mi, da se človeku na starost zdi, da vse drugo je malo ali nič; le to, kar je človek storil za narod in občno blaginjo, to ostane in ima svojo vrednost.« Delo za narod je delo ljubezni do bližnjega, tedaj krščanska zapoved, kdor svojemu narodu pripravlja svobodo in lepše življenje, spolnjuje Kristov nauk. Slovencem pri-manjkuje delavcev, mladina mora iti za tistimi, ki so posvetili svoje življenje domovini in delali za napredek naroda; najsi bodo leposlovci, znanstveniki boreči se za resnico in pravico. »Tujci se šopirijo po naši zemlji, tujci za-vzemajo službe, katere pristajajo domačinom, tujci, kateri so smrtni na-sprotniki našega rodú.« — In ljudstvo je tudi hvaležno vsakemu, ki kaj skrbi zanj... Zavest, da spolnjuje človek nalogo, ki mu jo je naložil stvarnik, da je koristen član družbe je vir največje sreče za narodnega voditelja.

Na praznovanju društvene petletnice v decembru 1895 so literarno usmerjeni »zadržani« prvič slišali v svoji sredi, da se priprava za narodno delo razteza tudi na gospodarsko področje. Gost Ign. Šega jim je povedal, da kultura ne more viseti v zraku, temveč se mora opirati na stvarne pogoje, »narodu je treba res prvo utrditi existenco, potem pridejo na vrsto druga zahtevanja«. Le gospodarsko samostojen narod je lahko svoboden; obenem je govornik povedal, da ni na pravi poti ne »Slovenčeva« ne »Narodova« stranka.

Medtem so bile izšle Krekove »Črne bukve kmečkega stanu«,⁵¹ ki po eni strani obtožujejo kapitalizem, kako ugonablja kmečko go-spodarstvo, po drugi strani pa napovedujejo nevarnost socializma ter razlagajo slovansko združno osnovo in krščanski socializem. Ni brez zveze s Šegovim govorom in Krekovo knjigo, da je 1. febr. 1896 I. Lovrenčič razpravljal o vprašanju »Kako bi bilo pomagati kmečkemu stanu«. Osnovna misel njegovega predavanja je bila, da je eden glavnih vzrokov propadanja kmetij vpliv mesta, tožarjenje iz ošabnosti in zamerljivosti in zapravljalivosti mladih žensk za obleko. Precej kmečko kapitalistična je predavateljeva misel, da zakoni malih ljudi rode slabe posledice, da iz teh zakonov prihajajo zanikrni posli, ob katerih kmetije nazadujejo; pravilno ugotavlja, da je vzrok propadanja kmetij starokopitnost, ker se kmet upira novim gospodarskim napravam in se brani, da bi pošiljal svoje sinove v obrtne šole in svo-jim otrokom zagotovil primeren kruh izven doma. Sklepna misel je bila: Ker si kmet sam ne zna pomagati, bi ga čitalnice in posojilnice

⁵¹ Iv. Sovran, Črne bukve kmečkega stanu. Ponatis iz Slovenca. Lj. 1895 — (v Slovenscu 1895 od 17. julija, št. 161, do 12. novembra, št. 255).

morale privedi na pravo pot in mu dati trdno narodno zavednost. Tako se bo kmet otresel predsodkov do gosposkih ljudi, čeprav teh predsodkov nima brez vzroka; gosposki in kmečki sloj se morata zblížati in složno delati za koristi naroda. Pod vplivom Krekovih »Črnih bukev« je govornikovim mislim dodal Fr. Krže, da tudi prevelike dote obremenjujejo kmečka posestva in povzročajo stiske.

Ko je nato 4. maja govoril Krže o propadanju rokodelstva in obrtništva na Kranjskem, je I. C. Oblak ugovarjal, češ predavanja morajo biti taka, da bo v njih polno vzvišenih misli. A. Majaron je predmet zagovarjal, a dodal je, da predavatelj mora svojo snov temeljito obravnavati in se za govor dobro pripraviti; Krže propadanja obrtništva ni utemeljil, o tem bi moral govoriti strokovnjak — zato naj predavatelji rajši iščejo snovi v zgodovini, posebno slovanski, in razpravljajo o svetovni politiki.

Kljub neugodni Kettejevi sodbi o političnih spisih in govorih (1. febr. 1896, tajniška knjiga, str. 51) so se politična predavanja množila. Ketteja so gotovo vznemirjali govori, ki so segali predaleč in vzbujali neprimerna in nekoristna ugibanja. Ob Drenikovem predavanju 16. jan. 1896 Razmerje med Avstrijo in Rusijo je eden izmed debaterjev (I. Novak) trdil, da bi bilo bolje živeti v miru z Germani kakor z Romani, kar je sprožilo hudo prerekanje; pri govorniški seji 23. januarja je ob Lončarjevi misli »Ali je dobro za človeka, da je sam« pripomnil Lovrenčič, da bi bilo za katoliške duhovnike prav, ko bi se odpravil celibat; opozarjal je na starčka Focija in Gregorja IX., toda ugovarjal mu je Cankar. Govorniška in politična vnema se ni dala krotiti. V razgovoru O strankah na Kranjskem, njih vrlinah in napakah (13. febr. 1896) ne čutimo samo različnih mnenj, temveč tudi različno opredeljenost. Drenik je grajal klerikalno stranko zaradi agitacijskih metod pri deželnozborskih volitvah in zagovarjal nastopanje liberalne stranke v deželnem zboru, I. Štefe pa navaja grehe liberalcev, ki so se pravkar zvezali z Nemci, hvali disciplino in delavnost klerikalne stranke; Štefetu se je pridružil tudi Lončar ter poudaril, da so doslej vsi predlogi za izboljšanje kmetijskega stanja prišli od klerikalne stranke in če bo ta stranka ohranila dobro voljo še naprej, je njen obstoj zagotovljen, »kajti le tista stranka, ki bo imela prosti narod za seboj, tista bo vodila, tista bo imela premoč« (tajniška knjiga, str. 55). Ker je Štefe trdil, da bi bila ta stranka dobra, ko bi ne bilo škofa Missie, mu je odgovarjal A. Zevnik, da se klerikalna stranka splošno malo meni za narodnost; treba je narodnih duhovnikov, kakršni so na Koroškem, Štajerskem, Goriškem in na Primorskem, Zadruga sama pa ne bo nikoli klerikalna, oklepala se bo vedno le tiste stranke, ki ji je narodnost res pri srcu.

Ker je na koncu seje Lovrenčič zahteval od vseh, naj odkrito povedo svoje politično prepričanje, se je 29. februarja razgovor o strankah nadaljeval, a samo začasno zaključil v tem smislu, da se obe stranki borita za prvenstvo, različna so le sredstva, s katerimi hočeta doseči svoj namen. Govorili so še več, toda nadaljnje politične izjave,

verjetno proti Katoliško-narodni stranki, so bile tako hude, da jih je Štefe kasneje v tajniški knjigi prečrtal in zalil k tušem, da jih ni mogoče brati. Nato je 14. marca nastopil Štefe z govorom: »Ofelija — dr. Tavčar, pojdi v samostan«;⁵² z govornikom se je strinjal Lončar, Drenik pa je Lončarju ugovarjal, češ da klerikalna stranka ne zasluži imena narodno katoliške stranke. Nato je 28. marca Drenik razmišljal: Ali govori Slov. Narod resnico v svojem uvodnem članku 4. jan., št. 3,⁵³ pri čemer sta mu pritrjevala Štefe in Mrkun; ko pa je 18. aprila našteval narodne grehe klerikalne stranke, sta mu Štefe in Mrkun ugovarjala, Drenikovim trditvam se je pridružil Lovrenčič.

Narodnjaško »zadružno« geslo »Bog in narod« je dobilo dvojno pojmovanje: meščansko liberalno in krščansko socialno; eno pojmovanje je skušalo ohraniti narodni liberalizem s pridržkom svobode, verskega prepričanja, drugo pojmovanje se je bolj in bolj bližalo verski stranki, ki se je lotila praktičnih socialnih vprašanj, jih pojmovala kot neposredno narodno delo ter sklenila premagati meščanski liberalizem. O tem priča tudi novo geslo katoliškega dijaštva: »Z Bogom za narod!« Očitno je proti liberalni stranki začel nastopati Iv. Štefe.

Vse to je vznemirilo miroljubnejše »zadružane«, da so spet in spet razpravljali, ali naj bi še ohranili politične govore in čitalnico; nekateri so bili odločno za to, da se politika odpravi. Načelno je o tem govoril 18. apr. 1896 Dermota in trdil, da so Zadrugo vzbudile k življenju nezdrave razmere med ljubljanskimi dijaki in da je bila politika že v začetku na prvem mestu, prav zato je društvo doseglo v svojem drugem letu največje uspehe. Že v razgovoru o strankah na Kranjskem je bil Dermota obsodil tiste, ki so bili za odpravo politike in jih osumil klerikalizma, čeprav so bili nekateri, kakor Merhar in Mrkun, za to, da vsak svobodno pove svoje misli in da drug drugega dodobra spoznajo. Narodno radikalni Dermota je Zdravku Novaku, ki ga je zavrnil, da ni klerikalec, temveč socialist, odgovoril, da mu ne verjame, če pa trdi, da je socialist, se s tem ni opral, ker socialisti prezirajo vsako narodnost (tajniška knjiga, str. 61).

Politični vihar se je nato nekoliko pomiril, nasprotja so ostala. Član Novak je 9. maja predaval o socializmu in njegovih zgodovinskih gibanjih; ko je prišel na sedanji čas, je opozarjal člane, naj ne poza-

⁵² Štefe je neposredno odgovarjal na uvodnik v SN 1896, 12. marca, št. 60: Pojdi v samostan, Ofelija! V tem članku zavrača najbrž dr. Iv. Tavčar »Slovenca« zaradi napada, da so naprednjaki volili v dež. šolski svet Nemca dr. Schafferja namesto kandidata Katoliške stranke.

⁵³ Ta uvodnik pod naslovom »1895« je tretji del političnega pregleda za minulo leto. Prikazuje proces, ki je dovedel do tega, da se je za vedno pretrgala vez med posvetno inteligenco in duhovščino. Duhovniki so bili v dobi preporeda narodni in so vodili ljudstvo v času, ko mu je bila posvetna inteligenca tuja. Vodnikov budilni program je veljal do l. 1848, ko so nastopile svojo pot liberalne ideje. Pozneje sta se duhovščina in inteligenca z ozirom na narodnost našli v kompromisih, vsaka stran je nekoliko odnehala, kadar je prišlo do hujših nasprotij. Lani (1895) je zmagala klerikalna stranka, narodna ideja je postavljena na zadnje mesto.

bijo preučevati socializma, »da ne bodemo v odločilnih trenutkih osamljeni ostali na produ« (tajniška knjiga, str. 68). Govornik je grajal liberalno stranko, ker je brezbrizna za socialna vprašanja, pohvalil pa klerikalno, ki s svojim delom postavlja jez socialni demokraciji. Tudi pri tem predavanju so se pokazala nasprotja; posebno se je videlo, kako nekateri »zadružani« malo poznajo družbeno življenje in kako različno so se opredelili do sodobnih vprašanj. A. Zevnik je na splošno pritrnil Novaku, vendar priznal socializem le v toliko, da se olajšajo davčna bremena kmetu, zboljša plača delavcem, bogatinom naloži primeren davek. Štefe je obdolžil Narodno stranko, da podaja roko socialnim demokratom, ko bi se morala približati krščanskim socialistom, Oblak pa je za Slovence odklonil socializem, češ da se pri nas delavcem in kmetom dobro godi, nakar mu je Štefe očital, da zagovarja visoko gospodo. Večina je odbila Štefetove očitke zoper Narodno stranko in ugotovila, da se je Slov. Narod v članku akademski mladini obrnil proti socializmu⁵⁴ in če kdaj kaj ponatisne iz Delavca, s tem še ne podaja roke socialnim demokratom. Dermota je celo trdil, da Narodna stranka odobrava socializem, le ne dela po njem. Ko je Jos. Žorž želel, da bi o tako važnem vprašanju govorili sleherno uro, mu je odgovoril Zevnik, da je za to premalo časa in da je treba preleteti še razne druge predmete. Ko je nato Zevnik govoril še posebej o razmerah na Slovenskem, se je obrnil od analize socialnega stanja in je grajal tiste stanove, ki prezirajo nižje, zavrnil pa je tudi nižje stanove, češ da večkrat iz samega sovraštva očitajo višjim lastnosti, ki jih nimajo. Vsi stanovi naj se združijo v plemenitosti; »složni pojdemo v boj zoper tlačitelje svobode!« (tajniška knjiga, str. 69). Še ob Žorževem predavanju o rudarstvu (27. junija 1896) je Štefe v daljšem govoru povzdigoval krščanski socializem nad demokratičnega (tajniška knjiga, str. 76).

Ob raznih poročilih o zunanji politiki in ob posnetkih iz časopisov so »zadružani« predvsem ugibali, kaj bo z rešitvijo narodnega vprašanja. Pri tem je prihajalo vprašanje o širši politični in kulturni orientaciji, ki naj bi bila izrazito slovanska. Pa tudi v svoji slovanski usmerjenosti so se ločili in se strankarsko opredeljevali. Po Drenikovem predavanju o Razmerju med Avstrijo in Rusijo je Iv. Novak 1. febr. 1896 sprožil razgovor, koliko je pri nas upravičeno rusofilstvo, trdeč, da Slovence loči od Rusov vera in zemljepisni položaj. Štefe mu je ugotavljal, da pri nas ni drugega rusofilstva kot kulturno; kdor se uči ruščine, dela zato, da bi v izviričku spoznaval zdravo rusko slov-

⁵⁴ SN 1896 2. maja, št. 101, je v uvodniku Vseučiliščniki in socialistična stranka ugotovil, da tudi slovenski vseučiliščniki na Dunaju pristopajo k avstrijski socialni demokraciji, kar je narobe in velika narodna škoda. Slovenskega dijaka čaka po dovršenih študijah razmeroma dober kruh, socializem pa je posledica slabih materialnih razmer, v katerih živi delavstvo; ker je ta stranka v svojem bistvu revolucionarna, ne more meščanski človek zanjjo ničesar storiti; če bi se slovenska mladina vdala socializmu, je narod izgubljen.

stvo. Hrvatska prijateljska orientacija je prišla do izraza 29. febr., ko se je Lončar spominjal smrti dr. Anteja Starčevića in so navzoči počastili njegov spomin s »slava« klici. Ko so ob Zevnikovem govoru »O našem ženstvu« (29. febr. 1896) pohvalili predlog dr. Tavčarja v ljublj. občinskem svetu, da se v višjo dekliško šolo uvede pouk hrvatskega jezika, je Cankar ugovarjal, češ da bi bilo bolje uvesti rusko literaturo kot hrvaško. Kakšne nazore o Rusih je 9. maja razlagal Mrkun, ne vemo, gotovo prijazne, ker so se nato razgovarjali o potrebnosti ruske slovnice za Slovence, ki jo pripravlja D. Hostnik; Fr. Krže je menil, da »moramo gledati v bodočnost, da nas ne zalotijo nepripravljenec« (tajniška knjiga, str. 65). Dne 30. maja so bili na sporedu trije politični govori: Žoržev o tisočletnici ogrskega kraljestva, Mrkunov: Ali naj se Slovenci združimo s Hrvati? in Lončarjev: Združimo — Slovenijo! Splošno so govorili proti Madžarom; Mrkun se je vnemal za prijateljstvo med Slovenci in Hrvati, a odklonil politično združitev, Lončar pa je še posebej poudaril: »za nas je najvažnejše, kako se reši socialno vprašanje v zvezi z agrarnim, naš smoter bodi, da združimo — Slovenijo« (tajniška knjiga, str. 70).

Na govorniških sestankih so se obravnavala tudi razna vprašanja o splošni narodni kulturi, tako Oblakovo Velo polje in Vodnikova koča (25. apr. 1896). O slovenski turistiki in Pucovo o slovenskem gledališču (oboje 6. junija 1896). Oblakovi turistični predavanji v splošnem nista vzbudili zanimanja. Prvo se je večini zdelo premalo zanimivo in živo, zato so ga odklonili, čeprav je predavatelj trdil, da je znanstveno, da se je oziral samo na predmet, ni pa hotel vzbujati sladkih čustev; v drugem predavanju je Oblak poudarjal narodni pomen, ki ga ima Slovensko planinsko društvo nasproti nemški planinski družbi, vendar je pripomnil Lončar, »naj nas ne zanimajo samo planine, temveč tudi doline, kjer zlasti mi dijaki lahko opazujemo jezik, običaje po kmetih ter poučujemo kmetško ljudstvo o važnih, kmeta zadevajočih vprašanjih ter je budimo k narodni zavesti« (tajniška knjiga, str. 73). D. Puc je v govoru o slovenskem gledališču povzdigoval vzgojni pomen gledališča za ljudstvo in dijake. Tudi tukaj se je v razgovoru čutila politična opredelitev, ko je Lončar imenoval nasprotnike gledališča nasprotnike kulture, kar je merilo na gledališko razpravo v deželnem zboru,⁵⁵ Štefe pa se je obrnil zoper nekatere igralke, ki svoj poklic

⁵⁵ Že v seji 13. februarja je Drenik pod vplivom poročila v SN 11. febr. udaril po A. Kalanu, da njegov govor v deželnem zboru o podpori za gledališče ni bil iskren (tako je trdil v dež. zboru dr. Tavčar) ter zagovarjal »narodnjake«, ki so glasovali proti Kalanovem predlogu. — Kalan je v proračunski debati govoril o vzgojnem pomenu gledališča ter obžaloval, da se igrajo Ibsenove in Sudermannove igre. Gledališče je sicer potrebno podpore, toda podpirati bi ga morala najbolj Ljubljana, ker pa je gledališče deželno, mu tudi dežela ne more odreči podpore, le gleda naj, da dobi tudi primernih iger. Zato je proti predlogu združenih liberalcev in Nemcev, naj dobita Dramatično društvo in nemško gled. društvo vsako po 6000 gl. podpore, predlagal Dramatičnemu društvu 4000 gl. in 2000 gl. za primerne igre, nemškemu gled. društvu pa 3000 gl. zlasti zato, ker Slovenci zastopajo 95 % prebivalcev, Nemci

razumejo po svoje in napačno, Zevnik in Novak pa sta očitala vodstvu, da zapostavlja domača dela in da je bilo v preteklem letu nekaj prav slabih predstav.

Še to in ono predavanje je zblíževalo ali ločilo »zadružane«. Najznačilnejša predavanja in razgovori kažejo odločno narodno orientacijo; ob nji se razjasnjujejo politični pojmi oziroma politična praksa, pri čemer vidimo, da se ti mladi ljudje sicer nagibajo k tej ali oni politični stranki, ne morejo pa se še nobeni priključiti; mnogi izmed njih čutijo potrebo nečesa novega, kar bi v celoti zadovoljilo narodne potrebe, to je politična osamosvojitve in socialni napredek ljudstva.

V

Če po pregledu »zadružnega« življenja iščemo zaključke in društvene uspehe, ne moremo mimo glavnih tokov devetdesetih let, ob katerih so se ti mladi ljudje odločali in se oblikovali.

Ustanovno leto Zadruga 1892 je bilo v gibanju slovenskega dijaštva dokaj pomembno leto. Za tretjič so se bili sešli v Ljubljani abiturienti iz vseh slovenskih pokrajin in že drugič so se jim pridružili Hrvatje, da poudarijo slovensko-hrvatsko bratstvo. To leto so priredili tak sestanek tudi učiteljski abiturienti.⁵⁶ Misel slovenske enotnosti in hrvatsko-slovenskega zblíževanja, ki je bilo sklenjeno na shodu slovenskih in hrvatskih poslancev iz Istre 2. okt. 1890, je bilo za Slovence pač lepa utvara, ker sta se obe stranki, Katoliško-narodna in Narodno-napredna, na vso moč hiteli organizirati, ena v konservativno verskem in krščansko socialnem pravcu, druga po načelu absolutne narodnosti in svobodnega gospodarstva. Duhovna in socialna ločitev je bila dozorela, Mahničovo radikalno katolištvo je zarezalo globoka znamenja ločitve, še preden je to ločitev zaključil I. slov. katoliški shod l. 1892.

V obrambo slovenske skupnosti in meščanskih narodnih idealov se je bilo l. 1892 močnejše razgibalo visokošolsko dijaštvo. Na stališču napredne tolerantnosti in stanovske zavednosti je osnovalo list Vesno (1. števil. 15. marca 1892), ki je poleg poizkusov realističnega slovstva prinašala tudi zahteve o reformi ženske vzgoje ter se trudila za nadstrankarsko napredno orientacijo; ustanovilo se je počitniško društvo »Sava« (3. avg. 1892) z namenom, da dijaštvo poživi slovensko družabnost in pomaga razgibati narodno zavest po deželi; za svoje glasilo si je izbralo Vesno. A tudi srednješolsko dijaštvo je v Vesni dobilo močno pobudo za narodno zavednost in navodila za narodno izobraževanje.

le 5 % in ker slovensko gledališče oskrbuje tudi opero. Tavčar je odgovoril, da je Kalanov predlog lep, »dasiravno ga je stavil kot duhovnik, vendar ne verujem, da je prišel iz pravega prepričanja« (Obravnava deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 1895—1896, 37. zvezek, str. 434). Pri glasovanju je obveljal predlog poročevalca dež. odbora dr. Schafferja, ki daje Slovencem in Nemcem enako podporo.

⁵⁶ Vesna I, 127.

Oba politična lista, Slovenec in Slov. Narod, sta ustanovitev Vesne neprijazno sprejela. »Slovenec« je v uvodniku Slovenska šolska mladina (18. marca, št. 64) imenoval list »nezdravo hrepenenje po nena ravni zgodnji dozorelosti« in trdil, naj se mladina predvsem temeljito uči, da bo vsestransko izobrazena stopila v javno življenje; končno je pripomnil, da so vodstva ljubljanskih srednjih šol dijakom prepovedala naročanje Vesne. Še ostreje se je v Slov. Narodu (22. marca, št. 66) oglasil »Star Slovenijan«, ki mu je bil list nepotreben z leposlovnega in kritičnega stališča; kritika v Vesni je nepripravna za narodno delo, svoje rodoljubje naj dijaki rajši pokažejo na drug način.⁵⁷ A. Mahnič, čigar imena se Vesna v prvem letniku izogiblje, je počakal do konca leta in nato v daljšem članku »Sumljiva znamenja v slovenskih akademskih in dijaških krogih« pokazal na liberalne politične in socialne ideje visokošolskega dijaštva.⁵⁸

Vesna se je zelo trudila, da bi zadržala ustanovitev samostojne katoliške dijaške struje, ki jo je sklenil I. slov. kat. shod; to se ji ni posrečilo. Bogoslovci so že l. 1892 imeli poseben sestanek, naslednje leto so se pri Kreku začeli zbirati ljubljanski višji gimnazijci, na Dunaju se je pripravljalo kat. akademsko društvo Danica, ki se je po velikih ovirah ustanovila l. 1894 in l. 1895 je kat. narodno dijaštvo začelo izdajati svoj list Zoro. Vse te dogodke je Vesna spremljala z nejevoljo, ugovori in imenovala katoliško združevanje ultramontanstvo, izdajstvo svobodomiselnosti in dokaz narodne mlačnosti.

Čeprav se Vesnina struja v Zadrugi nikoli ne imenuje, je bila ustanovitev Zadruge vendarle njen sad,⁵⁹ posebej pa še posnetek dru-

⁵⁷ »Že nekaj let narod na svojo žalost opazuje, da so nekako redki postali dijaki, vračajoči se s točno dovšenimi izpiti v domovino; narodnih profesorjev bi skoro primanjkovalo, na zdravniška mesta pa se že sedaj morajo nastavljeni tujci. In vendar je število naših akademikov visoko, kakor še nikdar... Je li napominana žalostna prikazen mari tudi že posledica nazorov, odsevajočih iz Vesne? Caveas, mladina slovenska, ne quid detrimenti capiat res publica.«

⁵⁸ RK 1893, str. 53—60. — Še isto leto se je Mahnič ob Vesninem odgovoru, češ da stoji danes za njo slov. dijaštvo v svoji ogromni večini (II, 42) še obširneje razpisal: »Vesna«, nje okrožje in nje ozadje (str. 225—240), kjer kaže na liberalizem Vesnanov in na Masaryka kot ideologa novega svobodomiselnega gibanja.

⁵⁹ Že 15. maja 1892 beremo »Nasvet o dijaškem druževnem življenju«, kjer dopisnik pričakuje, da bo Vesna vzdramila slovensko srednješolsko dijaštvo k isti zavednosti, ki jo imajo Hrvatje in Čehi: »Izberimo si povesod n a r o d n o š h a j a l i š č e, kamor zahajamo po dokončanem delu! Ondu se zabavajmo v z a k l j u č e n e m, kolegijalnem krogu s čitanjem raznih slovanskih časnikov, kar razširi marsikomu jednostransko duševno obzorje, naposled z govori in petjem.« Dopisnik zlasti priporoča govorništvo, ki ne bo samo v zabavo, ampak tudi v korist za prihodnost. »Govorništvo, popevanje narodnih pesmi, pameten razgovor o narodnih naših potrebah in novejših slovstvenih delih naj bode slov. srednješolskemu dijaštvu predmet zabave...« (Vesna I, stran 52).

Dopis »Slovenskim dijakom v prevdarek« razvija to organizacijsko misel še nadalje. Poudarja predvsem literarno izobraževanje in stavi za zgled nekdanje »Vajevce« na ljubljanski gimnaziji l. 1854/55, ki so začeli s slov-

štva »Sava«; iz te organizacije so vzeli ime,⁶⁰ iz njenih pravil pa tiste odstavke, ki so ustrezali njenim namenom, čeprav so pravila pozneje izoblikovali samostojneje. Posamezni »zadružani« so bili Vesnini literarni sotrudniki, Fr. Šuklje celo dopisnik o ljubljanskih dijaških razmerah.

Važno je vprašanje, zakaj si »zadružani« niso izbrali kakega svobodomiselnega dijaškega gesla (Vse za narod in resnico, Vse za svobodo in narodnost, Vse za narod in svobodo, Vse za slovanstvo in napredek) in so segli po politični krilatici »Bog in narod«. Saj je bilo to geslo samo v sebi že zastarelo, v svoji vsebini zgrešeno ali vsaj dvoumno. Rodilo se je z Mazzinijevo revolucijo v Italiji (Dio e Popolo), skovano je bilo kot orožje za zgodovinski položaj italijanskega ljudstva, za njegovo politično in socialno osvoboditev — prevzeli so ga Hrvatje pod Evg. Kvaternikom proti Avstriji in zoper madžarski fevdalizem ter je imelo v revolucionarnih in osvobodilnih naporih »pravašev« svojo narodno pravno vsebino (Bog i Narod, Bog i Hrvati); pri nas ga je sprejela neborbena stranka, ki se zaradi svoje liberalnosti ni mogla opirati na konservativno Cerkev, a zaradi katoliškega ljudstva ni mogla prelomiti z njo, skratka, prvotna revolucionarna vsebina, ki pravi, da je za posameznega človeka vladar in razsodnik Bog, za javno življenje pa najvišji suveren in zapovednik ljudstvo, se je spremenila v nejasen korelat verskega in političnega čustvovanja. Vrhu tega se je pri Slovencih prvotni pojem ljudstva neopazno in napačno prenesel na pojem naroda, kar je bilo izrazit manifestativno politični premik. Verjetno je marsikateremu Slovincu pomenil pojem naroda toliko kakor pravaško narodno suverenost ali združeno borbo proti narodnim sovražnikom, vendar je korelat Bog in narod v bistvu postajal brez žive programske vsebine.

Prvi »zadružani« so bili res politično manifestativni ljudje, kot literati in ideologi predvsem posnemalci narodno naprednih gesel in navad. Vesnina struja jih je sicer podžigala in so se kmalu opredelili proti Kreku, ker so od tod čutili neposrednejšo nevarnost kakor od Mahničevega Rimskega Katolika, vendar pogrešamo zavestno usmerjene liberalnosti. Narodna radikalnost, svobodoumje, predvsem pa življenjska sproščenost so družile ljudi, ki so kmalu nato odšli v bogoslovje (Baloh, Zavbi, Trepal), ostre svobodomislece (Fr. Šuklje, Zelez-

stvenim delom v ožjem krogu. Predvsem priporoča skupno učenje slovanskih jezikov in slovstva. O vaji v pisateljevanju pravi: »Dovršenih spisov seveda ne bodo pisali dijaki, vsaj jih tudi nihče ne zahteva od njih... Vaja napravi mojstra in v to svrhu naj pripomorejo uže dijaški poskusi, uže dijaki naj pokažejo, česa sme pričakovati domovina od njih« (o. m., str. 164).

⁶⁰ »Sava« se je organizirala po okrožjih, n. pr. Ljubljana, Dolenjsko, Gorenjsko, Notranjsko, Štajersko Posavje, Pohorje, Slovenje gorice, Noriško, Tolminsko, Kras, Trst z Istro (o. m., str. 125). V okrožjih so se za podrobno delo osnovala z a d r u g e. Že v začetku so se za gorenjsko okrožje ustanovile tri zadruge: radovljiška, kranjska in loška (o. m., str. 149), ki naj bi na pogovornih zadružnih večerih zbirale v sosedstvu stanujoče člane. Prim. o. m., str. 54—56.

nikar) in idejno zmerne, pa tudi nepomembne ljudi. Če upoštevamo izpovedi, ki so jih v šolski preiskavi l. 1893 podali »zadružani« Derganc, Eržen in Šuklje, ko so jih dolžili brezboštva,⁶¹ vidimo, da so se že opredelili za realistično naravoslovno svetovni nazor. Dosledno bi ta družba na osnovi svojega gesla prej ali slej morala doživeti notranjo krizo, toda prav širina ali še boljše neiskrenost in nedoslednost stranke, na katero so se bili oprli, take krize ni sprožila, čeprav so tu in tam nastajala nesoglasja. Geslo »Bog in narod« je bilo vendarle bolj zunanje, najsi so se sklicevali nanj. Do konca ga ohranita in uporabljata samo Štefe in Lončar, drugi so na prvo polovico skoraj pozabili. Iv. Cankar se za geslo verjetno že v začetku ni menil, temveč mu je šlo za radikalno slovstveno in kritično delo, le Kette se je s svojo umsko in srčno širino bolj in bolj nagibal v slogaštvo in je društveno geslo občutil kot vsebino npravne in socialne doslednosti.⁶² Svobodomnost, ki je vezala »zadružane« kot nasprotnike vsake presiljene ideologije, je dovoljevala, da je vsak član zorel v svoji nadarjenosti in osebnem spoznanju; časopisi vseh smeri so dajali priliko in jim nalogali dolžnost, da se seznanjajo z javnim življenjem, toda že od začetka se jih je držala narodnjaška odločnost, ki je dovoljevala pisati samo v »napredne« liste; kasneje so to ostrost in ozkosrčnost omilili, pravila l. 1895/96 prepovedujejo sodelovanje samo pri Zori, Rimskem Katoliku in Delavcu (ukrep 6. odboro ve seje 10. febr. 1896).

Zgodovina Zadruga kaže, da so programi in gesla nujna opora za povprečnega uda v organizaciji; življenje samo teče med paragrafi. V vsakršni družbi segajo njeni uspehi preko splošno veljavnih nazorov, če so njeni udje resnično tvorni ljudje.

Dva uspeha je dosegla Zadruga: s svojimi literarnimi talenti je začela ubirati prve stopinje novega slovenskega slovstva, s svojimi političnimi ljudmi je zavestno gojila kritiko domačega življenja in si skušala ohraniti čisto mišljenje. Ne moremo sicer reči, da bi bilo društvo svoje literarne in politične talente odkrilo ali neposredno odgojilo, pač pa jih je družbeno oblikovalo. Predavatelji so s svojimi deli stopali pred ožje občinstvo, slišali so sodbo in se zavedali svoje vrednosti ali slabosti. Močnejši talenti so vplivali na prisvajanje estetskih in političnih vrednot ter kljub nesoglasju dajali smer skupnemu življenju.

Najvidnejši je bil uspeh v literaturi. Zadruga je premagala Stritarjevo sentimentalnost in njegovo estetiko, Cimpermanov formalizem,

⁶¹ Zapisniki o sejah učiteljskega zbora ljublj. višje gimnazije v šol. letu 1893/94, št. 12—18. Prim. tudi Kettejevo beležnico iz l. 1893 v NUK, ms. 877.

⁶² Prim. njegov dnevnik *Varia*, D. Kette, *Zbrano delo*, Lj. 1849, II. knjiga, str. 244 in 247. — Kako je sodil o besedičenju in političnem navduševanju brez vsebine in dejanj, priča epigram, ki ga je nekoliko kasneje napisal o Iv. Štefetu:

Praviš: »Za naš narod seveda mi delamo po geslu: Bog in Narod!«
To se pravi: S samimi besedami
pusti se krmiti, »vbogi narod«!

neživljenjsko govoričenje Pavline Pajkove, tipiko kmečkih realistov in celo Aškerčevo filozofsko tendenčnost. Njeni najvidnejši oblikovalci Cankar, Kette, Murn in Župančič so v svoji pesmi našli novo umetnost, svobodnejšo v obliki in pripravljali tudi novo narodno vsebino.

Za idejno usmerjenost literarnih »zadruhanov«, posebno poznejše »moderne« četvorice ni brez pomena, da so se odločili za Ljubljanski Zvon. Kette in Murn sta v svojih deških letih imela osebne stike z Fr. Lampetom,^{62a} kot pesnika se mu nista mogla približati. Iv. Cankar in Kette sta se v svojih stiskah opirala na A. Kalana in »Slovenca«, a samo Cankar se je mimogrede (l. 1898) priključil Domu in svetu. Ta opredelitev je imela globlje vzroke kakor samo osebne zveze, tudi ni odločal večji ugled te ali one revije ali sama modernost prihajajočega realizma l. 1896. Šlo je za svobodo ustvarjanja. Razčiščevanje svetovno-nazornih in estetskih vprašanj, ki jih je sicer prizanesljivo do posameznih oseb, a dogmatično dosledno načenal Fr. Lampe, je končno postavilo tudi Župančiča pred odločitev, da si je volil svobodno pot.⁶³

Tega prehoda, vstran od Govekarjevega šumnega realizma in naturalizma, se je Iv. Cankar pozneje večkrat dotaknil in ga ocenjeval: šlo je za svobodo mišljenja, za resnico in šolo življenja.^{63a} S tem je najtočneje označil tudi združno politično delo, najsi se ga sam ni toliko udeleževal.

Sredina devetdesetih let pomeni pri Slovencih prvo ostro srečanje socialnih idej ter prvi boj socialnih in političnih sil. Čeprav stoji v ospredju idejni in politični spor med obema glavnima strankama, se bojevnika začenjata zavedati, da iz ozadja prihaja socializem kot njun idejni in politični nasprotnik ter postaja nevaren za oba.

Najbolj se je tega zavedala katoliška stranka, v kateri so se že nekaj let čutila znamenja krščanskega socializma, po l. slov. kat. shodu pa je ta stranka s svojim socialnim programom udarila proti liberalizmu in po tej poti hotela tudi idejno odločiti politični boj. Prav tačas se je začela oživljati socialna demokracija, ki si je bila v osemdesetih letih napravila med ljubljanskimi obrtniki prvo organizacijo, pa se je zaradi vladnega pritiska morala umakniti. L. 1893 začne v Ljubljani izhajati Delavec, glasilo socialističnih železničarjev; socialisti imajo svoje organizacije v Trstu, Ljubljani, Idriji, v obsavskih rudniških središčih. Zato J. E. Krek l. 1894 ustanovi prva kat. delavska društva in izdaja prvi kršč. delavski list Glasnik.⁶⁴ Naslednje leto se začne odločen boj proti socialni demokraciji, ki se ga udeležuje mlada svetna in duhovniška inteligenca. Še bolj kot na zunaj se razvija ta boj idejno. »Slov. Narod« spremlja spopad z molkom, po porazu pri delnozborskih volitvah l. 1895 pa se obrne proti katoliški stranki ter ji

^{62a} Prim. SJ 1939, 52.

⁶³ Prim.: Fr. Lampe, Naš program, DS 1896, 60–62.

^{63a} Iv. Cankar, Zbrani spisi III, 317; XI, 283; Iz. Cankar, Obiski, str. 10.

⁶⁴ Drag. Lončar, Politično življenje Slovencev, str. 63 in 67; Prijatelj, Kersnik II, str. 399–403; 591–593.

očita, da je ona kriva socializma na Slovenskem.⁶⁵ Če Iv. Cankar pravi, da je bil l. 1895 v Zadruhu »splošen gnus, ki ni bil samo literaren. Hodili smo na shode, gledali svet ter bili silno vznemirjeni«,⁶⁶ je povedal splošno resnico, toda če trdi, »da smo takrat, sredi zadnjega decenija preteklega stoletja vedeli o socializmu toliko kakor nič«⁶⁷ in da Zadruhu o socialnih vprašanjih ni ničesar vedela,⁶⁸ je pozabil na socialno nazorska trenja, ki so se začinjala v Zadruhu. Posamezni »zadružani« so bili neposredno pod vplivom časopisnega boja in so od tod spoznavali tudi socialne in krščansko socialne ideje, le da so jih narodnostna ideja in posamezni ozki pristaši te ideje ovirali, da so se morali previdno umikati in molčati. Dermota se kljub svojemu doslednemu liberalizmu začne praktično bližati socialnim vprašanjem;⁶⁹ Lončar se dosledno dotika agrarnega in kmečkega vprašanja. Ko se jeseni l. 1896 ustanovi Slovenski list, je njegov upravitelj in deloma urednik Iv. Štefe, njegova sotrudnika sta kmalu Dermota in Lončar, ki se kot visokošolca

⁶⁵ L. 1895 prinaša Slovenec poleg Krekovihih Črnih bukev pod naslovom »Socialne stvari« vrsto člankov: Manning, Pravica in častnost dela (št. 16—36; 149, 152, 154—5, 158); konec leta se začne (št. 291) obširno poročilo o knjigi češkega duhovnika Rudolfa Vrbe »Kmečko vprašanje«, ki se s presledki nadaljuje v l. 1896 (do št. 81). Nato sledijo članki: Socijalno gibanje in Slovenci (št. 82); Socijalna demokracija in mi (št. 92); Socijalnih demokratov brezboštvo (št. 95); Socijalni demokrati in človeška duša (št. 95); Socijalna demokracija in pravica (št. 97); Socijalnodemokratični znanstveni temelj (št. 103); Socijalna demokracija in novodobne države (št. 105); Socijalna demokracija in njena sredstva (št. 107); Socijalnodemokratična taktika (št. 109); Avstrijski socijalni demokratje in vera (št. 128); Socijalisti in družina (št. 130—1); Razvoj socijalne demokracije (št. 132); Slovenski socijalni demokratje (št. 143). V vseh teh člankih skuša »Slovenec« prikazati, da novo gibanje širi materializem, nihilizem in revolucijo tudi po Slovenskem in da je v narodnem oziru pogubno. Članek Socijalnodemokratični znanstveni temelj ima pomemben zaključek: »Socijalni demokrat in zavedni katoličan si bosta stala kmalu jedina nasproti. Popolnoma naraven razvoj našega domačega liberalizma opazamo torej v tem, da je že več slovenskih vseučiliščnikov vstopilo v socijalno demokratični tabor. Dosledni so in odkritega, doslednega sovražnika se nam ni bati. Sam po sebi se bo zmečkal gnili, medli liberalizem, porok so nam za to ti mladeniči.« »Slov. Narod« je ob takem pisanju prinesel poročilo o shodu socialistov v Pragi (1896, št. 83) in zanimivo ugotovitev, da so socialisti na tem shodu sklenili, da se v Avstriji organizirajo po narodnostih (št. 85), nakar je v štirih napredno pisanih člankih Skrbimo za industrijo! (št. 86—87, 90, 94) ugotavljal, koliko je dežela v zadnjih petnajstih letih napredovala v gospodarstvu in kako je tudi industrija odvisna od kmeta; v članku Kdo je kriv? (št. 95) se je obrnil proti katoliški stranki, da je ona odgovorna za naraščanje socializma; krščanski socializem, ki ga širi in se z njegovo močjo krepi, je prikrit socializem in prihaja že med obrtnike in kmete. Kar se ni posrečilo nasprotnikom narodne ideje — da bi zatrli narod — to se bo posrečilo internacionalizmu.«

⁶⁶ Iz. Cankar, Obiski, str. 10.

⁶⁷ Iv. Cankar, Zbrani spisi, XI., 283.

⁶⁸ Iz. Cankar, o. m., str. 10.

⁶⁹ Ko 7. aprila 1896 obišče drž. poslanec A. Koblar, izvoljen na programu narodne stranke, svoj rojstni kraj in se hoče posvetovati s kapitalističnimi fužinarji, kako bi rešili propadajoče žebeljarstvo, vodi osmošolec Dermota zastopnike delavcev in razlaga njihove potrebe in obupni položaj (SN 1896, 13. apr., št. 84).

oglašata iz Prage, kjer na eni strani sprejemata vase ideje češkega socialnega realizma, na drugi strani se v domovini bliže spoznavata s Krekovimi socialnimi idejami in Krekom samim, dokler se ne odločita za socialno demokracijo. Visokošolec Dermota sodeluje pri Krekovem »Glasniku«, ima neposredne stike s Krekovimi delavci in zadružniki, a že tu rad vplete Masarykove ideje.⁷⁰ Dermota in Lončar skličeta v septembru 1900 v Ljubljani zaupen shod, na katerem mladi reformisti ugotove svoje razmerje do liberalizma, klerikalizma in socializma ter sklenejo preusmeriti slovensko politično, socialno in kulturno delo na nravnih osnovah humanizma in kritičnega realizma. To javno povedo v poslanici slovenski mladini »Kaj hočemo« (Lj. 1901).

Iv. Cankar se je l. 1895 ali 1896 seznanil s socialnimi idejami v Krekovih Črnih bukvah kmečkega stanu.⁷¹ Ta knjiga na mladega revolucionarja ni mogla odločilno vplivati; socialni program, zgrajen na temelju sodobnega krščanskega socializma in osnovna misel, da je kmet »steber Cerкви, narodu in državi«⁷² ga gotovo nista ogrela, pač so morale vplivati nanj žive podobe siromaštva in kmetskega proletarstva, ki jih je vpletal Krek v svoje zgodovinske opombe in statistike. Cankarju sta se očitvidno vtisnili v spomin dve osnovni črti knjige: prvič bolj kritična in toplejša podoba srednjeveškega kmeta, drugačna, kakor jo navadno rišejo zgodovinarji, drugič dokazovanje, kako sodobni kapitalizem uničuje kmeta, kako prav za prav kapitalizem uničuje tudi vse delovne stanovce. Prvo misel je sprejel v svoj načrt za dramo iz kmečkih puntov,⁷³ drugo misel je izoblikoval že v prvi dobi svojih socialnih podob in v Kralju na Betajnovi postavil zgled slovenskega moloha, ki se je pretegnil tudi na duhovniško stranko, da uveljavi svoje premoženje, čast in oblast.⁷⁴

Vse to so sicer odbliki tedanjega javnega življenja v tedanji majhni Ljubljani, ki je l. 1892 uprizorila prvo Ibsenovo igro (Nora), l. 1896 Shakespeara (Othello), ki ni mnogo ali nič vedela o realizmu v svetu in se začela boriti s socializmom v obrambo narodnih koristi. Ob taktiziranju slovenskih naprednjakov, ki se zvežejo z Nemci, ob

⁷⁰ Pisatelj te razprave se spominja Dermotovega predavanja o Masaryku v Konsumnem društvu v Železnikih l. 1898 ali 1899, ki je vzbudilo precej presenečenja in ugovorov med poslušalci.

⁷¹ Gl. DS 1920, 57.

⁷² Črne bukve, str. 4.

⁷³ Krek pravi: »Ali ni potemtakem brezvestna sleparija ali pa topa nevednost, če se o kmečkem stanu srednjega veka piše po zgodovinah in lep slovju v tistem kisle pol sentimentalnem, pol prekucijskem duhu, ki ga tolikrat srečavamo v pesmih, romanih, znanstvenih spisih in ki so ga nekateri slovenski opičaki, presadili žalibog tudi v naše domače slovstvo« (Črne bukve, str. 128). — Cankar govori podobno: »Jezilo me je, da so oni, ki so pisali o kmetskih puntih, vzeli kmete za socialiste in revolucionarje, graščake pa za same zveri. To vse skupaj ni nič res. Graščaki so ravno tako branili svojo staro pravico kot kmetje svoje« (Iz. Cankar, Obiski, str. 16).

⁷⁴ »Največji veleposestniki so hkrati tudi največji tvorničarji. Izsesovalci delavcev in uničevalci malih obrtnikov so istovetni s preganjalci kmečkega stanu. Kapital jim je ime« (Črne bukve, str. 216—17).

prodiranju socialne demokracije in krščanskega socializma ti mladi ljudje zaradi svoje žive narodne zavednosti odklanjajo ta ali oni socializem, toda socialne ideje in kritiko življenja ponese dalje.

Kaj so mogli še več doseči ti petnajstletni, dvajsetletni pisatelji, kritiki in politiki, vezani na šolske zakone, prikriti v svojem društvenem prostoru in anonimno nastopajoči v tesnobno usmerjenih listih? Pripraviti so se hoteli, nič drugega. Nekateri so morali takoj v življenje in so obtičali med življenjem, drugi so se skušali dvigniti nad življenje in so vzplavali nadenj, pravi in najmočnejši pa so se vrnili v sredo življenja, se spoprijeli z njim in utrdili pot novim socialnim in etičnim vrednotam. Zato bi uspeh Zadruga mogel prikazati šele podoben opis posameznih udov, oris njihovega dijaškega in kasnejšega dela; potem bi videli, da so iz njih prišli večinoma najvidnejši politični, slovstveni ali publicistični delavci naslednjih dveh ali treh desetletij. Najsi so se nekateri pozneje obrnili v meščanske stranke, so prinesli vanje več kritičnega duha, in tisti, ki so postali duhovniki, so bili poleg skromnih literatov tudi socialni delavci in posebno vneti pomočniki pri obrambnem delu na ogroženih narodnih mejah. Njihova ideja svobode ni bila samo odsev tedanjega liberalizma, bila je sila, ki ni mogla več živeti z ostarelim in zakasnelim slovenskim svetom in je začela porajati nove misli in oblike življenja.

Résumé

Dans la seconde moitié du 19ème siècle, on rencontre fréquemment, parmi la jeunesse slovène, et surtout parmi les collégiens de Ljubljana, Celje, Maribor et Gorica, des cercles et des revues littéraires clandestins. Parmi ces sociétés, il y en eut d'assez importantes pour l'histoire de la littérature slovène, puisque nombre des poètes et prosateurs remarquables y débutèrent. Une de ces sociétés clandestines à Ljubljana était aussi la »Zadruga« qui existait de 1892 à 1898. Parmi ses membres figuraient Ivan Cankar, Dragotin Kette, Josip Murn-Aleksandrov et Oton Župančič qui, plus tard, devaient représenter les »Modernes« slovènes.

A base du matériel qui, cependant, n'est conservé qu'en partie, l'auteur fait l'historique de la naissance de cette société et expose son organisation et son développement, son règlement sévère, le caractère parlementaire de ses séances, les réunions de travail et de divertissement. Les collégiens fondèrent et entretenirent, à leurs propres frais, une salle de lecture riche en périodiques politiques et culturels, et échangeaient des livres entre eux. La société avait, au début, un caractère politique; plus tard, le travail littéraire vint occuper le premier plan. A la fin, les esprits politiques prédominèrent, ce qui amena la dissolution de la société. Les membres discutaient les problèmes publics, lisaient leurs travaux originaux, les critiquaient avec sévérité, et il y en avait parmi eux qui, à cette époque déjà, se firent un nom dans la littérature. L'auteur analyse principalement le travail et la critique littéraires, cependant il ne néglige point les penchants politiques et sociaux des membres les plus marquants de la société.

Leurs premiers essais littéraires reflètent l'influence du poète épique et réaliste slovène Anton Aškerc qui, en cette époque-là, exprime, d'une puissance incomparable, la libre pensée. Il y en a que séduit le lyrisme de Heine

d'inspiration libre et révolutionnaire, et d'autres qui suivent les exemples des classiques russes et du Mirza Schaffy de Bodenstedt. Ce sont ces jeunes qui rompent, en définitive, avec le sentimentalisme et le formalisme dérivés du classicisme occidental qui, longtemps, avaient empêché le réalisme slovène de prendre son essor et qui furent introduits chez nous par Josip Stritar. Cependant, sous l'influence de Heine et de la poésie populaire slovène et slave, s'éveille le goût pour les formes libres, ce qui permet aux jeunes poètes de se créer une expression individuelle. Mais ce qui importe le plus, c'est la rupture avec l'esprit de la vieille école. Les écrits de critique sociale qui deviendra le trait dominant dans l'œuvre de Ivan Cankar; l'universalisme, et l'éblouissant monde des idées de Oton Župančič; l'intimité, la profondeur de Dragotin Kette, et, surtout, son réalisme lyrique et sa critique spirituelle; enfin, le déchirement intérieur de Josip Murn-Aleksandrov, si fréquent parmi les jeunes bourgeois de cette époque — voilà les traits caractéristiques de ce groupe. Ses principaux représentants littéraires y font leur apprentissage immédiat pour la création du néo-romantisme slovène qui devait suivre, et qui, plus tard, à travers la décadence et le symbolisme, atteint la perfection de forme et de contenu des «Modernes» slovènes.

Le travail social et politique dans la «Zadruga» est assumé surtout par Anton Dermota et Dragotin Lončar qui devaient se faire, plus tard, un nom dans le socialisme slovène, et par le futur journaliste Ivan Stefe, fondateur et organisateur principal de la société. Bien que les membres de la société eussent appartenu à des différentes classes sociales, étant fils de paysans, de bourgeois ou même de hauts fonctionnaires, et que leurs opinions eussent été divergentes, leur organisation culturelle et politique avait un caractère de libéralisme progressif. Se réclamant toujours de la vieille devise politique «Dieu et le peuple» et étant tous des nationalistes radicaux, ils refusaient d'abord le socialisme international. Il y en avait parmi eux qui penchaient vers le socialisme chrétien. Pourtant, une critique rigoureuse de toute la vie publique et l'étude de l'idée nationale et sociale caractérisent tous leurs efforts. La plupart des membres qui, plus tard, se vouèrent à la politique, apporta dans leurs organisations politiques un nouvel esprit critique. L'exemple le plus caractéristique est celui d'Anton Dermota et de Dragotin Lončar qui, sous l'influence du réalisme critique du philosophe et sociologue tchèque T. G. Masaryk, devinrent les idéologues du socialisme agraire slovène.

En concluant, l'auteur constate que le cercle des collégiens «Zadruga» représentait les forces les plus vives unies contre le provincialisme slovène vers la fin du 19ème siècle. Au temps où l'évêque A. Mahnič essayait, en exerçant une rigoureuse critique dogmatique et conservative, d'influencer toute la vie politique et spirituelle slovène, la «Zadruga» formait des hommes de lettres, des politiciens et d'autres intellectuels d'esprit plus libre, et même des ecclésiastiques plus libéraux qui se consacrèrent aux œuvres de défense nationale sur le champ culturel. Mais ce qui reste le mérite le plus éclatant de cette jeune génération, c'est de s'être opposée à la phraséologie bourgeoise du libéralisme surpassé, et d'avoir cherché des contacts avec la vie réelle et le travail concret.